



Bygninger i seterlandskap

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Byggeskikkveilederen er laget på bestilling fra
Nasjonalparkstyret for Forollhogna,
Hedmark fylkeskommune og Trøndelag fylkeskommune.

Arbeidet er støttet økonomisk med midler fra disse aktørene,
samt med tilskudd fra Riksantikvaren og
Utvalgte kulturlandskap i Trøndelag og Innlandet.

Styringsgruppa har bestått av:
Astrid Alice Haug (nasjonalparkforvalter)
Tore Lahn/Einar Stamnes (Hedmark fylkeskommune)
Hauke Haptops (Trøndelag fylkeskommune)

Os i Østerdalen
02-12-2019
Birgit Wikan Berg (Sivilarkitekt)

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

| | |
|-------------------------------------|---------|
| Forollhogna nasjonalpark | side 4 |
| Forord | side 6 |
| Hva er byggeskikk? | side 7 |
| 1 Bygninger i landskapet | side 8 |
| 2 Bygningstyper | side 10 |
| Seterstuer | side 10 |
| Fjøs | side 16 |
| Løer | side 20 |
| Vedskål | side 22 |
| Avkjøling og mjølkerampe | side 23 |
| Slåttebu | side 24 |
| Fiskebu og naust | side 25 |
| Hytter | side 26 |
| 3 Bygningsdeler | side 28 |
| Fundamentering | side 28 |
| Golv | side 30 |
| Vegger i loft | side 31 |
| Vegger i grovt bindingsverk | side 33 |
| Tak og tekking | side 34 |
| Vindskier | side 37 |
| Piper og ildsteder | side 39 |
| Dører | side 41 |
| Vinduer | side 43 |
| Dør- og vindusomramming | side 44 |
| Panel | side 45 |
| 4 Overflatebehandling | side 47 |
| 5 Utomhus | side 50 |
| Gjerder | side 50 |
| Uteplasser | side 51 |
| Gapahuker | side 52 |
| Flaggstenger | side 53 |
| Antenner og solceller | side 54 |
| 6 Standardheving eller ikke? | side 55 |
| Ordforklaringer | side 56 |
| Litteratur og kildehenvisinger | side 57 |

FOROLLHOGNA NASJONALPARK

Forollhogna-området er et tilnærmet urørt høgfjellsområde omgitt av daler med tradisjonsrik bebyggelse, aktivt landbruk og levende setermiljø. Forollhogna nasjonalpark med 8 tilgrensende landskapsvernområder ble samlet vernet ved Kgl. res. 21. desember 2001. I tillegg inngår Grønntjønnan naturreservat (fredet ved Kgl. res. av 18. des 1981) som en naturlig del av fjellområdet.

Nasjonalparken strekker seg over 6 kommuner: Midtre Gauldal, Rennebu og Holtålen kommune i Trøndelag, og Os, Tolga og Tynset kommune i Hedmark. Røros kommune berøres av landskapsvernet.

Verneområdene i Forollhogna er et naturlig sammenhengende område på rundt 1500 km² der fjellområdet i hovedsak har status som nasjonalpark, mens seterdalene inn mot fjellet har status som landskapsvernområder. Budalen og Vangrøfdalen/ Kjurrudalen har i tillegg status som Utvalgte Kulturlandskap.



Bjørkåsvollen, Synnerdalen

LANDSKAPSVERNOMRÅDENE

Budalen landskapsvernområde er på 33,6 km² og ligger i den sørlige delen av Midtre Gauldal kommune. Verneområdet omfattes av Budalsdalen som strekker seg fra Tovmoen og sørøstover til Synnerdalen. Rik vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv seterdrift, slått og utmarksbeite.

Forddalen landskapsvernområde er på 30,9 km² og ligger alt vesentligst i den sørøstlige delen av Midtre Gauldal kommune, mens ca. 2 km² ligger i Holtålen kommune. Verneområdet omfatter de øvre delene av Forddalen og Nekjådalen.

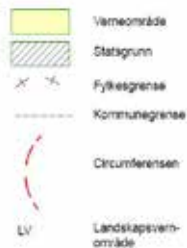
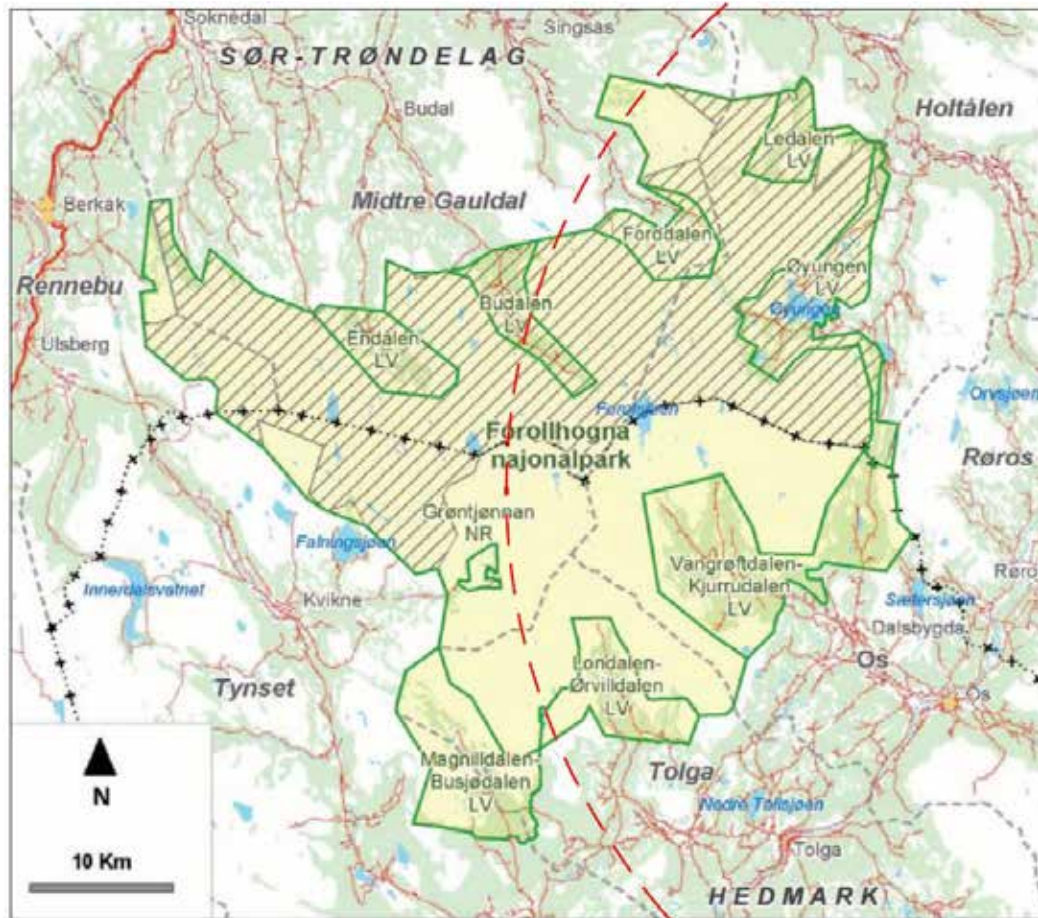
Endalen landskapsvernområde er på 35,6 km² og ligger i den sørvestlige delen av Midtre Gauldal kommune. Verneområdet omfatter den sørlige delen av Endalsdalen som er en relativt åpen dal. Rik vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv seterdrift, slått og utmarksbeite. Mange funn av kulturminner vitner om bruk i lang tid.

Øyungen landskapsvernområde er på 71 km² og ligger hovedsakelig i Holtålen kommune. 6 km² ligger i Røros kommune. Mange sjøer preger landskapsvernområdet. Øyungen er den største og utgjør 6,3 km². Området er variert fra fjell, til myr, vatn, barskog og fjellbjørkeskog. Det er mange setrer i området, men få i aktiv drift.

Ledalen landskapsvernområde ligger i Holtålen kommune og dekker et totalareal på 26 km². Ledalen er en gammel seterdal, men med liten aktivitet i dag. Her finnes ulike utforminger av gammel kontinuitetsskog av gran og furu. Det er gjort flere funn av slagghauger etter malmsmelting.

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER



Forollhogna nasjonalpark deles av fylkesgrensen mellom Trøndelag og Hedmark og strekker seg over 6 kommuner. I randsonen ligger det 8 landskapsvernområder og ett naturreservat. Deler av verneområdene inngår også i Circumferensen rundt Røros Kobberverk.

Løndalen – Ørvilldalen ligger i Tolga kommune er 49,7 km² stort. Landskapet er kupert med to dominerende forsengkninger langs elva Lona og Ørvilla. Spor fra siste istid preger landskapsbildet i spesielt nordre del av verneområdet. I søndre del av verneområdet er det aktiv seterdrift, mens det i nordlig del av dalen er aktivt beite med sau.

Magnildalen og Busjødalen er to seterdaler som ligger i Tynset og Tolga kommuner. Området er på 78 km². Området er kupert og variert og innehar flere vatn, myrer, fjell, beite- og seterlandskap. Ved Magnillsjøen er det ei åpen og spesielt fin setergrend. Området er et viktig beiteområde for villrein i Forollhogna.

Vangrøftdalen og Kjurrudalen landskapsvernområde ligger i Os kommune og er det største landskapsvernområdet i randsona til Forollhogna. Området utgjør 126 km². Rik og variert vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv bruk av utmarksressursene gjennom lang tid. Aktiv bruk av utmarka preger fortsatt området med setring, utmarksbeite og slått.



Ny gardsvollen i Mastukåsen, Vangrøftdalen

NATURRESERVAT

Grøntjønnan naturreservat dekker et areal på 5,4 km² og ligger over skoggrensa ca. 10 km øst for Yset på Kvikne i Tynset kommune. Grøntjønnan er et våtmarksområde med frodig vegetasjon og rikt fugleliv. Bergartene i området er næringsrike og forvitrer lett.

FORORD

Felles formingsveileder

De ulike landskapsvernområdene rundt nasjonalparken har sine særtrekk, men er likevel nært beslektet, både ut fra naturgitte og historiske forhold. Det er derfor naturlig å se på området som en helhet. Formålet med å ha en felles formingsveileder er at den skal gi en bedre forståelse for helheten innen verneområdet når det gjelder bygningsmiljøet og de verneverdiene dette representere.

Til tross for store likheter, så finner vi også noen ulikheter fra den ene bygda til den andre. Dette er særpreg som det er viktig å ta vare på, nettopp for å synliggjøre lokale varianter av den felles byggeskikken. Hovedtyngden av bygningsmassen som ligger innenfor verneområdene er i kommunene Tolga, Os, Holtålen og Midtre Gaudal. De fleste eksemplene er derfor hentet fra disse områdene.

Det ble utarbeidet kommunevise byggeskikkveiledere i tiden etter vernevedtaket. Disse veilederne, samt Sør-Trøndelag fylkeskommunes veileder "Nybygging i seterlandskap" er lagt til grunn for denne felles veilederen.

En felles byggeskikkveileder er ment å være et hjelpemiddel til å forstå den lokale byggeskikken i Forollhogna-området, både for de som har eiendommer innenfor verneområdene og for vernemyndighetene. Veilederen vi også kunne brukes for de seterområdene som ligger utenfor selve verneområdene i de aktuelle kommunene.

Å tilrettelegge for fortsatt bruk av området og bygningene, basert på god innsikt i tradisjonene, er det viktigste virkemiddelet vi har for å oppnå formålet med vernet.

Denne veilederen er ment å være et hjelpemiddel i alle saker som berører bygningene innenfor verneområdet, enten det gjelder spørsmål om vedlikehold, reparasjon, istandsetting, tilbygg, restaurering, rekonstruksjoner, bruksendring eller oppføring av nye bygninger (se ordforklaringer s. 56)

Det er verneforskriftene med tilhørende forvaltningsplaner som gir rammer for hva som tillates innenfor det enkelte verneområdet.

VERNEFORMÅLENE

Verneformålet til i de enkelte landskapsvernområdene er beskrevet i forvaltningsplanene. Disse er relativt like, noe som også gjør det hensiktsmessig å se på området som en helhet. Her gjengis verneformålet for noen av områdene:

Budalen

"Formålet med opprettelsen av Budalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget natur- og kulturlandskap med tilhørende planteliv, der seterlandskapet med seterbebyggelse, setervoller og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart."

Vangrøftdalen og Kjurrudalen.

"Formålet med opprettelsen av Vangrøftdalen og Kjurrudalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget og vakkert natur- og kulturlandskap, der seterlandskap med seterbebyggelse og setervoller, vegetasjon og kulturminner, skapt gjennom aktiv jordbruksdrift, utgjør en vesentlig del av landskapets egenart."

Londalen og Ørvilldalen

"Formålet med opprettelsen av Londalen – Ørvilldalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget og vakkert natur- og kulturlandskap, der vegetasjon, seterlandskap med seterbebyggelse og setervoller, slåtteeenger, utmarksslåtter og kulturminner utgjør en viktig del av landskapets egenart."



Storhaugvollen, Ørvilldalen

HVA ER BYGGESKIKK?

Mange har forsøkt å gi en entydig definisjon av begrepet byggeskikk. Ordet brukes i mange ulike sammenhenger og betydningen kan variere.

I denne sammenheng brukes ordet byggeskikk om en byg- gemåte som har utviklet seg over tid på en slik måte at vi klart ser sterke fellestrekk i bebyggelsen i et geografisk område.

Bebyggelsen i seterdalene har endret seg over tid, men endringene har skjedd langsomt, lang-
sommere enn for gårdsbebyggelsen nede i dalen. Ressursene har vært knappe og behovene
for modernisering har vært mindre. Det er derfor en relativt ensartet bebyggelse vi finner i
seterdalene og i utmarka i dag.

Våre forfedre var i langt større grad enn oss avhengig av de naturgitte forholdene på stedet.
De måtte spille på lag med naturen i alle sine prioriteringer og valg. Dette var med på å be-
stemme både plassering av husene, utformingen av dem og materialbruken.

Påvirkningen fra andre deler av landet var begrenset. Regionale særpreg fikk, i langt større
grad enn i dag, utvikle seg over tid og danne lokale variasjoner. Mellom de ulike bygdene
rundt Forollhogna kan vi derfor også registrere små ulikheter i byggeskikken.

Når vi skal forsøke å beskrive det særegne med byggeskikken i fjelltraktene våre i forhold til
byggeskikken vi finner i andre deler av landet, er det fristende å sitere Johan Meyers skil-
dringer fra sist på 1800-tallet: «..**Østerdalsbonden har resolutt holdt alle ytre prydelemen-
ter borte. Allikevel vet han å opprettholde tunets verdige preg gjennom vakkert avveide
hovedforhold, utsøkt tømmervirke og god tømring såvel ved innhus som uthus**». Dette er en
beskrivelse som vi uten problemer kan si gjelder for alle bygdene rundt Forollhogna.

For å kunne føre denne byggeskikken videre, må vi ha med oss forståelsen av hvorfor husene
er blitt nettopp slik de er. Vi lever i en tid der mange har god råd. Nøkternhet kan ikke sies å
være det mest framtreddende i dagens samfunn. Landbruket har endret seg radikalt og mange
setrer er ikke lenger i drift og seterbygningene blir i mange tilfeller brukt til fritidsformål.
Summen av disse samfunnsmessige endringene setter verneverdiene under press. Vår egen
tid må få plass i tradisjonen, men valgene vi gjør må springe ut av en forståelse for hva som
ligger til grunn for tradisjonene.

Håndverkstradisjonene stod sterkt fram til begynnelsen
av forrige århundre. Utviklingen til da hadde gått lang-
samt. Forrige generasjons kunnskap og erfaringer var like
relevante for den neste generasjonen. Slik ble håndverket
utviklet og tilpasset våre lokale forhold.

Materialkunnskap var en naturlig del av håndverker-
tradisjonen. Treet ble felt, skåret og sortert ut fra en
inngående kjennskap til tre som byggemateriale. I dag er
mye av denne kunnskapen glemt. Utvalget i materialer og
farger var også svært begrenset, noe som igjen bidro til at
bebyggelsen ble mer ensartet enn det vi opplever i dag.

En sterk gjenbrukstradisjon har vært med på å prege
byggeskikken. Tømmerhus er godt egnet for flytting og
gjenbruk. Husene som var blitt for små og dårlige på
gården, ble gjerne flyttet til seterdalene. Likedan ble gam-
le bygningsdeler som dører, vinduer, panel og golvbord
tatt vare på og brukt om igjen i seter- og utmarksbyg-
gelsen. Det er også mange eksempler på at hele setrer
(med alle hus) ble flyttet til nye tomter. Dette gjør den Idre
seterbebyggelsen ekstra interessant.

Nøkternhet preget fjellbonden ...og det han bygde!

GODE RÅD OM BYGNINGSVERN

- Planlegg godt; hva må gjøres og hva kan du la være?
- Det beste bygningsvernet er å vedlikeholde!
- Bruk håndverkere som har kompetanse og forståelse
for bygningsvern
- Hvis noe må endres, er det bedre å legge noe til enn å
fjerne originale deler
- Bruk tradisjonelle materialer og håndverksmetoder

1 - BYGNINGER I LANDSKAPET

Seterbebyggelsen er en viktig del av landskapsbildet, noe som også er presisert i verneformålene. Det er vesentlig at vi ser helheten i dette bildet, der vern av et kulturlandskap ikke handler om enkeltbygninger, men om et samlet bygningsmiljø.

Det var alltid praktiske hensyn og funksjonelle krav som bestemte hvor og hvordan seteranleggene ble bygd opp.

Det måtte være gode beiteforhold rundt vollen. På selve vollen skulle det kunne dyrkes gras, altså måtte det være dyrkbar mark. Avstanden til sikker vannkilde var viktig både for stell av dyra, til matlagning og til avkjøling av mjølka. Bygningene skulle stå tørt, og ble derfor plassert på små forhøyninger i terrenget. Mange seteranlegg i dalbunnen ligger på slike rygger i nærheten av en bekk eller ei elv.

Setervollene ligger som åpne områder omgitt av frodig beitemark. Det var praktisk både for folk og dyr at seteranleggene lå i slike grender. Beiteområder og slåttenger ble bevart som store sammenhengende utmarksområder og folk drog gjensidig nytte av hverandres naboskap.



Hestflottavollan, Endalen

LIKT OG ULIKT

Det er ikke åpenbare forskjeller mellom landskapsvernordene når det gjelder hvordan bygningene er plassert i landskapet. Alle områdene preges av setrer med åpne tunformer hvor bygningene er plassert mer uavhengig av hverandre, men likevel danner en harmonisk helhet. Seteranlegg i dalbunnen eller litt oppe i lia er vanlig. Det vi sjelden ser i våre trakter er anlegg som ligger oppe på markante rygger eller åser. De enetasjes bygningene glir stillferdig inn i landskapet.



Grøntjønnan, Tynset (Foto: Per Hvamstad)

I brattere terreng ligger setertunene som rekketun, der bygningene ligger langsetter terrenget. Dette ser vi eksempler på i Synnerdalen.



Setrevollen og Øyavollen i Synnerdalen

BYGGESKIKKVEILEDER - LANDSKAPET

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Et seteranlegg består i regelen av ei seterstue, fjøs, og løer. Enkelte anlegg kan også ha to setertuer. Noen anlegg har også stall med stalløe, et grisehus, sauefjøs, kalv- eller geitfjøs og evt ei vedskål, ei mastu, møssmørbu og kokhus. Setertunets organisering karakteriseres ved at bygningene har en fri plassering i forhold til hverandre. Vi finner ikke de lukkede firkant-tunene her. Dette er mere karakteristisk for gårdsbebyggelsen nede i dalen.

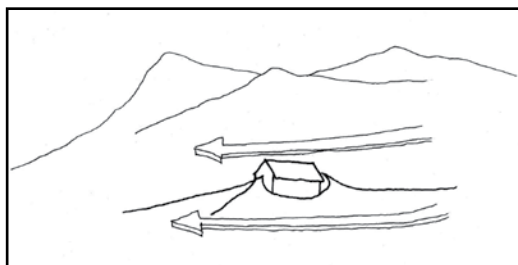
I skrånende terreng ser vi både at hus står «opp-ut» (på tvers av terrengfallet) og at de står med møneretningen langsetter terrenget. Fjøsene står ofte med møkkjelleren mot fallende terreng av rent praktiske årsaker. Mindre hus, som løer, mastuer og buer står også ofte med gavlen ut mot dalen.

Seterstuene står som oftest med setret mot sør eller mot utsikten, mens mastua vender mot nord, noe som bidrar til å holde den kjølig. Av samme grunn ser vi også eksempler på at mas-tu er bygd inn i bakken. (Eks: Åsvollen i Kjurrudalen)



Engbakkvollen, Vangrøftdalen

Terrenghall blir tatt opp ved at høyden på grunnmuren (gråsteinsmuren) varierer, uten justeringer av selve terrenget.



Fremherskende vindretninger ble gjerne avgjørende for plasseringen av bygningene. Seterhusene ble brukt som husly på turer til og fra måssåfjellet og når høyet skulle fraktes ned på vinterføre. Da var det viktig at inn-gangen var snøfri. Snøen samler seg på le side, så vi ser ofte at setrene ligger med lengderetningen langsetter dalen, parallelt med fremherskende vindretning. Inngangen ligger på langveggen, hvor snøen blåser bort.

Fjøs og løer står i utkanten av innmarka, mens mastu, kokhus eller vedbu står nærmere seterstua. I utmarka ligger et stort antall utmarksløer, slåttebuer, naust og fiskebuer.



Sørstuvollen i Endalen

GODE RÅD OM PLASSERING AV BYGNINGER

- Nye bygninger må plasseres slik at de får en naturlig plassering ut fra funksjonen de har.
- Nye bygninger må legges slik at de blir en naturlig del av eksisterende tunform
- Unngå dominerende plassering av nye bygninger
- Unngå lukket tunform
- Store, nye fjøs må få en mest mulig dempet plassering
- Vurder høydene på tomta. Unngå fyllinger/ skjæringer og høye grunnmurer. Det tilsier at lange bygg bør følge terrenghallene.

2 - BYGNINGSTYPER

SETERSTUER

Ei typisk seterstue består av en smal og rektangulær bygningskropp i en etasje. Den har som oftest en tredelt plan med et skjæle i midten med masstu og sengerom/ oppholdsrom i hver sin ende, begge med inngang fra skjælet. Størrelsen på skjælet kan variere.

Masstu og sengerom er som hovedregel bygd i tømmer mens skjælet er i grovt bindingsverk med stående bordkledning utvendig. Vekslingen av liggende tømmer og stående panel gir seterstua en særpreget karakter. Vi ser sjelden seterstuer som er bygd kun i tømmer, eller kun i bindingsverk.

Skjælet ble brukt til koking og ysting. Derfor ble betegnelsen kokseter ofte brukt om dette rommet. I masstu ble ost og annen mat oppbevart, så dette rommet skulle holdes kaldt. Det ble derfor ofte lagt mot nord og hadde ikke vindu, kun en liten lufteglugg.

Seterstuene er ofte gjenbrukte bygninger, eller de er bygd opp av deler av bygninger fra gården, så ofte er bygningsdelene eldre enn selve huset. Her kan vi blandt annet finne spor av gamle Øterdalsstuer.



Seterstue på Hestflottavollan i Endalen



Noen seterstuer har bare to rom, som denne i Båttjønndalen



Åsvollen i Kjurrudalen med mastu murt inn i bakken



Nyere seterstue ved Hegsethvollan, Hessjøen

LIKT OG ULIKT

De ulike dialektene rundt Forollhogna har litt forskjellig benevnelser både på bygninger og bygningstyper på setra. I Midtre Gauldal og Holtålen benevnes seterstua som "seterbua" eller bare "bua". På Hedmark-sida brukes "sætra" både om seterhuset og selve setervollen. "Sætret" er betegnelsen på den tømrede delen i seterhuset. Setervollen blir ofte bare kalt «vollen». Dette gjeder for hele området.

Uviklingen av seterstua som bygningstype har nok i hovedsak fulgt det samme mønsteret i alle dalførene rundt Forollhogna. Samtidig ser vi enkelte særtrekk. I boka "Sætrertrakter i Vingene" beskrives det hvordan seterstuene i Vingelen har endret seg:

"Det første husvære var i følge E.Trøen (1823-1897) bare ei ljobu og mulig ei masstu (matstue). Det eldste sætret (sæterbua) var lite, (kanskje bare ca 3 x 4 m). Inventaret var spartansk, det var skorstein som tok stor plass. Senga var veggfast, både ei kortside og ei langside var felt inn i vegg. Over døra var hylla der osten sto. En så ganske snart at det var behov for større lagerplass for smør og ost, og da vart masstua bygd att åt. Her skulle det være kaldt, så den vendte mot nord, hadde bare en liten lufteglugg og jordgolv. Fra først av var det dør rett fra sætret og inn i masstua, men da gikk det fort varme inn der, og etter hvert vart sætret og masstua skilt med et skjæle i mellom. Skjælet var ofte åpent, eller hadde delt port og skorstein vart satt opp. Dette vart rommet for det daglige stellet som koking (ysting), kinning, matlaging og oppvask. Noen sætrer hadde eget kokhus. Med tida vart sætrer større og med mer innbo, møbler og utstyr som ikke var i bruk heme på garden havna på sætra. På de fleste sætrene, i alle fall å " vestsida i bygda er det kommet til et vetlsæter, plassert på baksiden i vinkel på sæterhuset. Det var blitt behov for mer soveplass."

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Panelet er som hovedregel malt, mens tømmerveggen står ubehandlet.

I senere tid kan det være gjort endringer som visker ut sporene av det opprinnelige seterhuset. Det kan være at det har kommet til flere tilbygg, eller at tømmeret, helt eller delvis, er kledd med panel.



Seterstue på Langsåsvollen i Ledalen har fått ny kledning og flere tilbygg.

Størrelsen på seterstuene varierer en del, både mellom de ulike landskapsvernområdene, men også mellom voller i samme dalføre. Det er alltid noen unntak fra hovedregelen, men det mest vanlige er at lengden på ei seterstue kan være mellom 7 og 17 m. Bredden er gjerne ikke mere enn 3-7 meter. Hovedinntrykket er et langt og smalt hus. Høyden på langveggen er som regel ikke mere enn 1,7- 1,9 m, og mønehøyden er sjelden mere enn 2,7 - 2,8 m. Det vil si at takvinkelen ligger mellom 22 og 27 grader. Det var ikke vanlig med vindfang. Man gikk rett inn i «skjælet». I senere tid kan det være bygd på et vindfang eller et takoverbygg over dørhella.

Det var små eller ingen vinduer i mastu, ofte bare ett lite vindu i skjælet (ved siden av inngangsdøra) mens setret ofte hadde et større vindu i gavlen i tillegg til ett på den ene langveggen.

LIKT OG ULIKT

Båsmur er en lokal variant av skorstein. Det er en utvendig murt pipe. Dette ser vi flere eksempler på i grense-traktene mot Sverige. Det finnes fortsatt en del seterstuer i Dalsbygda med denne typen ildsted. En forklaring kan være at seterstuene i Dalsbygda er relativt smale og at båsmuren var en arealeffektiv måte å bygge skorstein og grue på i tilknytning til skjælet.



Båsmur i Mastukåsen, Vangrøftdalen



Vedtekje i Mastukåsen, Vangrøftdalen

Vedtekje er et inntrukket parti på langveggen der ved og annet utstyr ble oppbevart. Det kunne også være bygd et lite takoverbygg i gavlen for oppbevaring av ved. Vi finner denne byggemåten både i Vingelen og Dalsbygda, men har så langt ikke registrert det i de andre områdene.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Kjeller under seterstuene har ikke vært vanlig, men noen setrer har murt kjeller under deler av seterstua. Inngangen til kjelleren var da fra utsida.



Murt kjeller under seterstue, Øyungen



Frittstående jordkjeller i Båttjønndalen, Øyungen

Det finnes noen få eksempler på seterstuer som er bygd sammen med fjøset eller et uthus. Trøvollen i Skarvdalen i Vangrøftdalen var bygd sammen med et steinfjøs. Samme byggemåte ser vi i SEFRAK-registeret for Ytterhaugsvollen i Mastukåsen. På Raudåvollen ved Øyungen er det et eksempel på at seterstua er bygd sammen med uthus /fjøs.



Ved Øyungen og Hessjøen er tømmeret i de fleste seterstuer i dag kledd utvendig med stående panel slik at hele seterstua har samme type kledning. Panelet er som oftest malt rødt. Dette har endret det opprinnelige bildet av seterstuene slik at det i dag er sjelden å se synlig tømmer i seterstuene i dette området. De gamle setrene i området er i all hovedsak tatt i bruk som fritidsbebyggelse. Dette har gitt området en større grad av "hyttifisering" enn i de andre landskapsvernområdene. Se beskrivelse av "Hyttifisering" s. 27.



Rødmalt panel på seterstue på Elgsjømoen, Øyungen



Ei av få umalte bygninger i området rundt Øyungen

Takoverbygg

Hovedregelen for seterstuer er at de ikke har overbygd inngang. Vi ser likevel en del eksempler på at det er bygd et kort tverrøste over inngangsdøra. Disse er i hovedsak av nyere dato og endrer noe av det enkle, knappe uttrykket på seterstuene. Bildeserien nedenfor viser denne utviklingen.



Seterstua på Tollevshågvollen i Ørvilldalen, er et godt eksempel på ei tredelt, tradisjonell seterstue. Over porten i skjælet er det bare ei kort takrenne som hindrer takdrypp på dørhella.



Denne seterstua i Skarvdalen i Van-grøftdalen har kun et litte takopplett over døra.



Seterstua på Stornorstuvollen i Ørvilldalen har fått et mindre takoverbygg over inngangen. Trappa er i naturstein.



I dag ser vi stadig flere og større overbygg ved inngangen til seterstuene. Mange har platting i stedet for steinheller. Dette er med på å endre seterbebyggelsen og bør begrenses.

Kaffekvernhus er ikke en utbredt bygningstype i seterdalene rundt Forollhogna, men det finnes noen få eksempler. De vi har registrert ligger i Dalsbygda.



Djupsjøsetra, Nordervollia (foto: Per Hvamstad)

To-etasje bygninger finnes det få av i seterdalene. På Bakkvollen, lengst inn i Synnerdalen, ligger det ei to-etasje seterstue. Bygget er flyttet hit fra nede i bygda, noe som kan forklare den uvanlige størrelsen. Langs Hessjøveien finner vi også et toetasjes bygg, som også trolig kommer fra nede i bygda.



Bakkvollen, Synnerdalen

Enkelte steder er det kun laget et tverrøste over inngangsdøra, men uten at det stikker lenger ut enn hovedtaket. På den måten unngikk man takdrypp ved inngangen.

Det er ikke vanlig med takoverbygg i gavlen på seterstuene. Unntaket er når det er laget tørkeplass for veden (et "vedtekje") i den ene gavlveggen. Overbygget er beskjedent og dekker bare akkurat veden.

Utvidelse av seterstuene skjedde også etter et relativt fast mønster. Nye rom ble hovedsakelig bygd på i lengderetningen. Andre ganger ble det bygd på et lite rom på baksiden, i vinkel på det eksisterende. Disse tilbyggene var beskjedne, og underordnet seg lengderetningen på hovedbygget. Det er også vanlig at mastu i senere tid er tatt i bruk som soverom.



Tilbygg i lengden på Paurengvangen, Magnilldalen



Seterstue med tilbygg i lengden, Langåsvollen i Båttjønndalen



To seterstuer med bakstue (vetlsæter), Storøyvolla i Vingelen

LIKT OG ULIKT

Forskrift om seter og tilleggsjord mm. i statsallmenning

Kapittel 3 – Seter

§ 6. Utvising av seter

Jordbrukar med beiterett i statsallmenning som godtgjer at det trengst seter til drift av eigedomen, kan få utvist seter anten aleine eller saman med andre jordbrukarar, jf. § 18 første ledd og § 21 andre ledd i fjellova. Dette gjeld òg for utviding av seter.

Det er eit krav at behovet for seter blir dokumentert. Dette kan til dømes gjerst ved å leggje fram ei driftsplan.

§ 12. Om seter som er fallen i det fri

Når vilkåra etter § 22 i fjellova ligg føre skal fjellstyret gjere vedtak om at retten til setra m.m. er fallen i det fri.

Fjellstyret kan vise ut seter som er fallen i det fri etter § 22 i fjellova, til eigedom i drift som treng seter.

Fjellstyret skal i tilfelle gjere vedtak om at den førre seterbrukaren skal fjerne husa om han ikkje innan ei viss tid fører dei over til den nye brukaren. Før fjellstyret gjer vedtak om fjerning av hus skal saka leggjast fram for regional kulturminnestyresmakt til fråsegn.

Endra ved forskrift 26 aug 2009 nr. 1120 (i kraft 1 sep 2009).

Størrelsen på seterstuene

Størrelsen på seterhusene varierer en del, både internt i, men også mellom de ulike landskapsvernområdene. Generelt så kan vi si at vi finner de største seterhusene i Vingelen (Ørvilldalen og Londalen), at de er litt mindre rundt Øyungen og i Vangrøftdalen/ Kjurrudalen, mens de er gjennomgående minst i Budalen/Endalen.

Det typiske for seterstuene er at de er smale og rektangulære..... men lengden kan variere.

Den Vingelske standarden er i følge boka "Sætertrakter i Vingelen" 4,7 x 11,7 m på seterstuene. I Vingelen er det også gjennomgående brukt grovere tømmer enn i de øvrige seterdalene. Dette kan ha flere forklaringer. En faktor kan være at det var ulik tilgang på bygningstømmer i bygdene. Bergverksdrifta i Rørostraktene (1644-1977) førte til mangel på grovt tømmer i de områdene som lå innenfor Circumferensen. Innenfor dette området hadde Verket blandt annet lovmessig rett til å ta ut tømmer og annet trevirke til bruk i gruvedrifta. Tynset og Tolga lå i ytterkant av Circumferensen og hadde av den grunn bedre tilgang på grovere tømmer enn tilfellet var i for eksempel Dalsbygda.

En annen forklaring kan være at eiendomsforholdene er ulike sør og nord for fylkesgrensa. På hemdarkssida er seterdalene underlagt privat eiendomsrett. Det vil si at setereiendommene har fulgt gårdene i flere generasjoner og at de var gjenstand for privat kjøp og salg. Det var med andre ord betydelige verdier knyttet til seteranleggene og tilhørende rettigheter for bøndene i dette området. Det var også vanlig at gårdenen hadde flere setrer (vårseter, sommerseter, høstseter) og at de drev vekselbruk ved at de setret annethvert år i to ulike seterdaler. Det året de ikke setret i det ene dalføret, så ble det drevet utmarksslått her. En og samme gard kunne ha opptil 6 seteranlegg.

På trøndelagssida ligger seterdalene i statsalmenning. På statsgrunn blir seterrett utvist etter søknad og i henhold til Fjellogen og Seterforskriften. En setervoll som ikke lenger oppfyller vilkårene for utvisning av seterrett faller i det fri. Seterretten kan da bli tildet en ny gård, men dersom ingen melder inn behov for denne seterretten, så kan bygningene etter loven bli krevd revet/ fjernet. Seterloven har blitt revidert og myket opp i senere tid.

LIKT OG ULIKT

I arbeidet med denne veilederen er det foretatt noen søk i Sefrak-registret (register over bygg eldre enn 1900) for å få en viss pekepinn på de variasjonene som finnes. De størrelsene som oppgis må ikke forstås som absolutte størrelser, men de kan være en rettesnor for vurdering av nye bygninger eller tilbygg til eksisterende bygg.

Nedenfor oppsummeres de gjennomsnittlige størrelsene vi har funnet på seterstuer gjennom våre undersøkelser. Alle mål er utvendige mål.

| Verneområde | Lengde | Bredde | Areal |
|------------------------------|--------|--------|---------------------|
| Vangrøftdalen og Kjurrudalen | 11,3 m | 3,9 m | 42,9 m ² |
| Londalen og Ørvilldalen | 13,2 m | 4,5 m | 59,4 m ² |
| Øyungen og Ledalen | 11,6 m | 4,2 m | 48,7 m ² |
| Budalen og Endalen | 9,3 m | 3,9 m | 36,3 m ² |
| Magnilldalen og Busjødalen | 12,7 m | 5,8 m | 73,7 m ² |
| Grønntjønnan | 11,3 m | 5,1 m | 57,6 m ² |

GODE RÅD OM STØRRELSE PÅ SETERSTUER

- De smale bygningskroppene er det som særpreger seterstuene og som skiller seterstuene fra hyttebebyggelsen. Seterstuer må derfor ikke bygges på eller endres på en slik måte at husbredden økes.
- Det er bedre å øke lengden på seterstuene enn å øke bredden.
- Det er bedre å bygge ei ekstra seterstue på setertunet enn å øke størrelsen på eksisterende seter utover det som er typisk for området.

FJØS

De eldste beskrivelsene av setring viser til at det ikke var fjøs på setrene. Kyrne ble i stedet mjølket utendørs. De første fjøsene ble bygd på høstsetrene, hvor de gjerne hadde dyra til langt utpå høsten. (Esten Trøen: «Fortællinger om Vindgelens Sogn i Nordre Østerdalen»)

Fram til begynnelsen av 1900-tallet var det vanlig å holde flere typer dyr på setra. Det står derfor fortsatt noen kalvfjøs, grisehus, geitfjøs, sauefjøs og staller på setervollene. Dette er små tømmerbygninger som ga nødvendig ly og vern for dyra om natta. I dag er de ofte tatt i bruk som vedbuer eller lager.



*Fjøs på Storøyvolla,
Londalen*



*Ny bruk av små fjøs på Stor-
haugvolla, Ørvilldalen*



*Rekke med små fjøs, Hestflot-
tavolla, Endalen*

Kufjøsene var større, men hadde ofte ikke plass til mer enn 6-8 kyr på båsen. Behovet for mer lagerplass og eventuelt mjølkrom ble gjerne løst ved et mindre tilbygg i lengderetningen. Vi ser også at fjøs er bygd med tømmer i begge ender og med et skjæle med inngang i midten.

På 17- og 1800-tallet ble det vanlig med "møkkjeller" under kufjøsene. Tidligere hadde fjøsene kun en "møkkglugg" i gavelenden.



*Kufjøs med møkkglugg på Hiåvolla,
Endalen*



*Det finnes noen få fjøs med laft i to etasjer.
Dette står på Smedsetra i Nåvdalen
(Foto: Per Hvamstad)*

LIKT OG ULIKT

Størrelsen varierer en del, men generelt kan man si at fjøs i Vingelen er noe bredere og lengre enn i de øvrige seterdalene. Bredden kan typisk variere mellom 4-7 m, mens lengden kan være 5-18 m. I Vingelen er det ofte brukt grovt tømmer i fjøsene, mens det i Dalsbygda er mer vanlig med bordfjøs i grovt bindingsverk.



Stort kufjøs i tømmer på Ustuvolla, Ørvilldalen



*Bordfjøs med grovt bindingsverk i Mastukåsen,
Vangrøftdalen*

Steinfjøs ser vi kun noen ganske få eksempler på i seterdalene rundt Forollhogna.

Setergrenda ved Magnillsjøan er et klart unntak. Her står det flere steinfjøs, blant annet er et stort steinfjøs restaurert på Evensmovollen. I tillegg er det flere fjøs med murt 1. etasje og panelt bindingsverk i låven over. Materialbruken skyldes nok i hovedsak at det var lett tilgang på stein til muring i dette området. I tillegg er det et holdbart materiale som tåler fuktigheten godt. I tillegg var det flere setereiere fra Alvdal og Tynset som hadde murererfaring. I Dalsbygda er det også dokumentert tidligere bruk av stein i noen få seterfjøs i tillegg til at det er gjenoppbygd et steinfjøs på Dalsbygdåsan.



Steinfjøs og steinmastu på Evensmovangen, Magnillsjøan



Murt seterfjøs med lem i 2. etasje, Paurengvangen Magnillsjøan. (Bygd 1869)



Steinfjøs i Kjurrudalen

LIKT OG ULIKT

I likhet med seterstuer, så har vi også foretatt noen søk i Sefrak-registret for å få en viss pekepinn på variasjonene i størrelse på kufjøs. De størrelsene som oppgis må ikke forstås som absolutte størrelser, men de kan være en rettesnor for vurdering av nye bygninger eller tilbygg til eksisterende bygg. Nedenfor oppsummeres de gjennomsnittlige størrelsene vi har funnet på kufjøs. Alle mål er utvendige mål.

| Verneområde | Lengde | Bredde | Areal |
|------------------------------|--------|--------|---------------------|
| Vangrøftdalen og Kjurrudalen | 10,9 m | 5,7 m | 62,1 m ² |
| Londalen og Ørvilldalen | 13,7 m | 5,7 m | 78,0 m ² |
| Øyungen og Ledalen | 9,3 m | 5,3 m | 49,3 m ² |
| Budalen og Endalen | 8,3 m | 5,2 m | 43,2 m ² |
| Fordalen | 7,8 m | 5,3 m | 41,3 m ² |
| Magnilldalen og Busjødalen | 13,1 m | 7,5 m | 98,2 m ² |
| Grøntjønnan | 11,0 m | 5,2 m | 57,2 m ² |

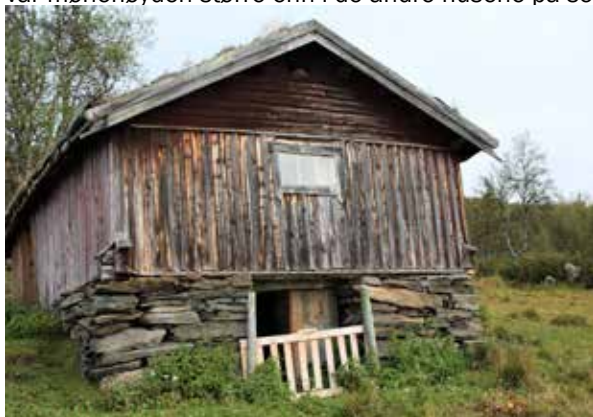
GODE RÅD OM EKSISTERENDE KUFJØS

- Kufjøsene er de største bygningene på setervollen. De er viktige bygninger i et setertun og bør tas vare på med sitt opprinnelig preg, selv om bruken endres.

- Det vil si :

- * At det ikke bør settes inn flere eller større vinduer enn det som er vanlig for fjøs i området.
- * At det ikke bør innstalleres pipe.
- * At det gamle, utette panelet bør beholdes.
- * At fjøs som hovedregel bør benyttes som uthus når seterdrifta evt. legges ned.
- * At en evt. omdisponering til oppvarmet areale kun bør tillates når planer viser at ovennevnte punkter oppfylles.

Bordfjøs ble generelt mer vanlig utover 1900-tallet. Disse er ofte bygd i en variant av skjelterkonstruksjon som lokalt blir kalt grovt bindingsverk. Gavlen var tømret, i tillegg til syllstokken og veggmora. Mellom disse var det søyler av tømmer i hjørnene og ved eventuelle sperrebukker. Skråstrevere ble satt inn for avstiving mellom syllstokk og veggmora. Utvendig kledning kunne være lektepanel med ulike bredder, eller låvepanel satt kant i kant. Se beskrivelse av paneltyper side 45. Det var generelt få eller ingen vinduer i fjøsene. I senere tid har noen fjøs fått noe større vinduer. Gesimshøyden er også relativt lav, men på grunn av større husbredde var mønehøyden større enn i de andre husene på setra.



Bordfjøs med murt møkkjeller, Mastukåsen i Vangrøftdalen



Skjelterkonstruksjonen er en materialbesparende byggemetode og er mye brukt i både fjøs, løer og andre mindre bygninger. Her er det brukt liggende panel, men som oftest er det brukt stående panel. (Se s. 32)



Bordfjøs, Mastukåsen i Vangrøftdalen



Stående lektepanel

LIKT OG ULIKT

Materialbruk

Grovt tømmer i mange seterfjøs vitner om at det var god tilgang på tømmer. Dette er gamle bygninger som er fra tida før Røros kobberverk reduserte tilgangen på grovt tømmer innenfor Circumferensen. Flere av fjøsene kan også være flyttet fra gardene til setra.

En måte å redusere materialbruken på er å kløve tømmeret. Dette ser vi ofte brukt i Synnerdalen og Endalen, men også i de andre seterdalene. Den flate sida av stokken vender mot innsiden av veggen.



På Øvre Tollefsvollen i Vingelen står det et fjøs som har kun fire stokker i langveggen. Stokkene er kløvd for å utnytte stokkene best mulig.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Nyere fjøs er som oftest bygd i moderne bindingsverk. Det stilles vesentlig større krav til seterdrifta i dag enn på den tida setringa hadde størst utbredelse. Vi ser derfor en del nyere fjøs rundt omkring i seterdalene. Disse er både bredere og lengre enn de gamle fjøsene, men er som oftest rektangulære i formen, slik de opprinnelige fjøsene også var.

På Trøvollen i Ytre Svartåsen, Ørvilldalen står det et relativt nytt fjøs. Det skiller seg fra de gamle fjøsene i materialbruk, men er likevel godt gjenkjennelig som seterfjøs, med en langsmal bygningskropp og relativt lav høyde.



Dette fjøset står på Dalengvollen i Vangrøftdalen. Torvtaket gir fjøset en visuell "tyngde", noe som harmonerer med de gamle fjøsene. Det er i tillegg plassert med god avstand til de øvrige seterhusene.



Et nytt fjøs på Elgsjømoen ved Øyungen har rektangulær form og er relativt lavt. Både bredden og lengden er vesentlig større enn på de gamle seterfjøsene, men fargen er dempet, noe som gjør at bygget ikke dominerer omgivelsene.



GODE RÅD OM NYE KUFJØS

- Ikke bygg større eller høyere enn det strengt tatt er behov for.
- Det nye fjøset bør ha en rektangulær form.
- Plasser det nye fjøset på en skånsom måte at det ikke virker dominerende i landskapet, eller at det forstyrrer inntrykket av det gamle setertunet.
- Benytt materialer og farger som demper virkningen av det store volumet, dvs. mørke farger og overflater i tre, stein og torv.
- Unngå blanke flater, for eks. bør takplater ha en grå, matt farge.
- Utendørs tanker, kraftforsiloer eller andre installasjoner bør ha en mørk, matt farge og plasseres på en skånsom måte i terrenget.

LØER

Løene har fått mange forskjellige utforminger. De er tilpasset terrenget og den aktuelle bruken. Den vanligste typen er et enetasjes laftet hus på ca 3x3 m, med nesten kvadratisk dørråpning litt oppe på gavelveggen. Slik holdt man beitedyr ute, og det var lett å komme til når høyet skulle kjøres hjem på snøføre utpå etterjulsvinteren.

Vi finner løer som frittliggende hus både i utmarka og på setervollene. Andre steder er de bygd sammen med stall eller fjøs. Løene skal være luftige slik at høyet får god tørk. Vi ser derfor ofte at det er god klaring mellom bakken og det første kvarvet i tømmerkassa. Laftinga kan være stokker i furu eller bjørk, og gjerne både gamle og nyere stokker. Krokete stokker i bjørk gir god lufting for høyet. Her kommer den vridde fjellbjørka til sin rett.



Bjørkløe, Milskiftet Dalsbygda



Furuløe, Synnerdalen



Trevløe i Gruvåsen, Dalsbygda

Løene kan også være bygd i to etasjer med tømmer i underetasjen og reisverk i 2. etasje. Denne typen er godt egnet i skrått terreng, hvor høyet kan taes ut nede. Noen toetasjes løer har et trev (kjørebru for hesten) hvor høylasset kan kjøres helt inn.



Dobbeltløe i furutømmer, Persvollen i Ytre Svartåsen, Ørvilldalen



Løe i to etasjer, Nygardsvollen i Vangrøftdalen. Underdelen er i tømmer, mens øverdelen er i grovt bindingsverk

LIKT OG ULIKT

Materialbruken i løene varierer. Generelt så kan vi si at det ble brukt furu eller gran i løene på Trøndelagssida og i Vingelen, mens det er mest vanlig med bjørkløer i Vangrøftdalen og Kjurrudaen.

Takutstikkene er også løst forskjellig. Den generelle hovedregelen er små takutstikk, men i Budalen, Endalen og på enkelte løer i Vingelen, er det bygd ut store takoverbygg over inngangen. Her kunne det bli lagret høy.



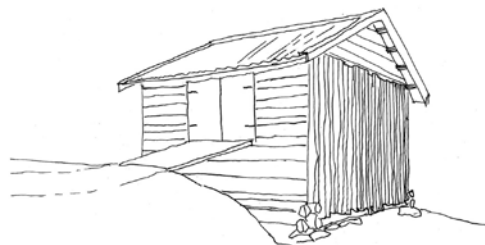
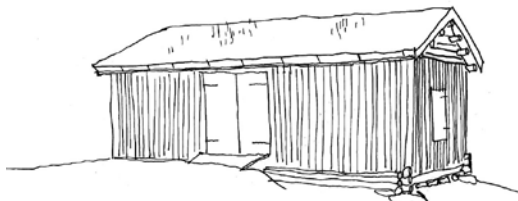
Løe med stort takoverbygg forran inngangen (ca 3 m). Her er det brukt tømmer av furu. Båola i Endalen



Restaurert løe i Nordgardsenget i Vingelen. Her er det brukt tømmer av furu, og takoverbygget er også relativt stort (ca 1 m).



Grovt bindingsverk er også en mye brukt byggemåte i løer. Denne byggemåten var materialbesparende, samtidig som den ga god lufting for høyet. Bordkledninga kunne være både liggende og stående.



Løer kan ha mange ulike former og fassonger, alt etter terrengform og bruk. Noen har små klopper for å tilpasse adkomsten til terrenget. Noen har porter, mens andre kun har ei åpning med et enkelt stengsel. Hopløene var satt sammen av to løer under samme tak med et overbygd parti i midten.



Hopløe ved Åsenvollen i Kjurrudalen

LIKT OG ULIKT

Det finnes alltid noen unntak fra hovedregelene. Nedenfor ser vi to eksempler på nettopp dette.



Langs veien inn til Øyungen står denne bjørkløa, slik de vanligvis er bygd i Dalsbygda.



I Dalsbygda (Kløftåsen) står denne løa som er bygd i bjørk slik tradisjonen tilsier, men som har fått et uvanlig langt takoverbygg på inngangssida.

VEDSKÅL

Det var et stort forbruk av ved på setrene, så det var viktig med god og tørr oppbevaring av veden. Dette kunne være i frittstående vedbuer bygd i grovt bindingsverk, eller, som vi ser en del i Vingelen og Dalsbygda, overdekte «tekjer» på seterstuene. I vår tid vil høyløer som ikke lenger er i bruk, kunne gjøre nytten som vedskål.



Vedskål på Persvollen, Ørvilldalen.



Lagring av ved på gavelveggen er vanlig, som her på Bjørkåsvollen og Bakkvollen i Synnerdalen.



Veden kan også være plassert i tilknytning til en stall...



...i enden av et uthus,



..eller som her, i vedtekja.

AVKJØLING

På slutten av 1800-tallet ble det vanlig med avkjølinger på setrene. Disse ble lagt ved en bekk eller et oppkomme nært setra og var små, enkle bygg i tømmer eller grovt bindingsverk.



Avkjøling i grovt bindingsverk, Mastukåsen i Vangrøftdalen.



Avkjøling i Båttjønndalen, Øyungen.

MJØLKERAMPE

Mjølkerampene var et lite byggverk som kom til seterdalene da det ble bygd bilvei til setrene og mjølka kunne hentes med bilen.

I dag er de ute av bruk og det er få slike ramper å se i seterdalene.



Mjølkerampe ved Rønningsvollen i Synnerdalen.



Mjølkerampe ved Haugsgjeltvollen, Setersjøen i Os.

SLÅTTEBU

Utmarksslått var tidligere en viktig del av fôrgrunnlaget på gårdene. Når slåttefolket var på utmarksslått, overnattet de i buer. Dette er små lafta hus, bare med plass til en bred brisk, en ovn/ grue og et lite bord. Utvendige mål kan være så lite som 2,1x 2,1 m. Her er det knapt nok plass til å strekke ut beina! Buene kan ha jordgolv med steinheller eller golv av bord. Buene er gjerne plassert i nærheten av ei eller flere løer.



Slåttebu i Båola, Endalen



Slåttebu i Busjødalen, Magnilldalen



Slåttebu i Sølendet, Røros



Gulvet i slåttebuene kan være et enkelt jordgolv, eller belagt med steinheller.



Det var akkurat plass til ei lita grue ved siden av inngangsdøra.



Slåttebu i Nirsengen, Vangrøftdalen (foto: Per Hvamstad)



Slåttebu i Storenget, Magnilldalen (foto: Per Hvamstad)

FISKEBU

Fiske var, og er fortsatt et fast innslag i helgene i sommerhalvåret. Ved fjellvann finner vi derfor mange små fiskebuer for overnatting. Enkelte av disse fiskebuene har også en stall i nærheten.



Foto: andre typer fiskebuer

NAUST

Ved fiskevann ligger det ofte naust, enten enkeltvis eller i ei rekke. Et typisk naust er enten bygd i tømmer eller i panelt, grovt bindingsverk. Størrelsen er tilpasset lengde og bredde på båten.



HYTTER

Mange av seterstuene benyttes i dag til fritidsformål. Dette, i tillegg til ønske om økt komfort og bygningsmessig standard, har preget bebyggelsen på mange setervoller.

Det er ellers en relativt beskjeden mengde hytter (bygd som hytter) innen landskapsvernområdene. Disse kan ikke sies å ha en ensartet utforming, likevel har de noen trekk som skiller dem fra tradisjonell seterbebyggelse. Det er generelt en friere form på hyttene enn på seterbebyggelsen. De kan ha større husbredde, være utformet som vinkelbygg eller ha overbygde verandaer og inngangspartier. Elementer som verandaer og rekkverk er generelt noe som hører hyttebebyggelsen til og som ikke er en del av tradisjonen i seterdalene. Det samme gjelder staffasje som dekorerte vindskier og omramminger på dører og vinduer. Fargebruken er også mer variert enn i den tradisjonelle seterbebyggelsen. Vi ser i tillegg en del eksempler på portaler som er bygd i forbindelse med hyttene. Flaggstenger og større vinduer er også typisk for hyttebebyggelsen.

Nedenfor viser vi et utvalg av hytter som ligger i landskapsvernområdene rundt Forollhogna. Disse glir relativt godt inn i seterbebyggelsen.



Det er ikke tillatt med ny fritidsbebyggelse innen landskapsvernområdene. Her omtales derfor kun tilbygg til eksisterende hytter, nye anneks og uthus.

GODE RÅD OM Tilbygg til hytter

- Hytter bør holdes i en moderat størrelse slik at de harmonerer med setebebyggelsen
- Tilbygg bør utformes slik at de føyer seg til eller underordner seg eksisterend bygg

GODE RÅD OM Anneks

- Anneks er en bygningstype som er fremmed i setertraktene, men som har sin opprinnelse fra hyttebebyggelsen
- Det er bedre å sette opp et anneks enn å tillate tilbygg til store hytter
- Annekset må plasseres slik at det blir en del av et tun

GODE RÅD OM Uthus

- Uthus må plasseres slik at de blir en del av et tun

GODE RÅD OM Detaljering

- Bruk tradisjonelle materialer og håndverksmetoder
- Bruk en nøktern detaljering i tråd med setertradisjonen
- Bruk en dempet, tradisjonell fargesetting

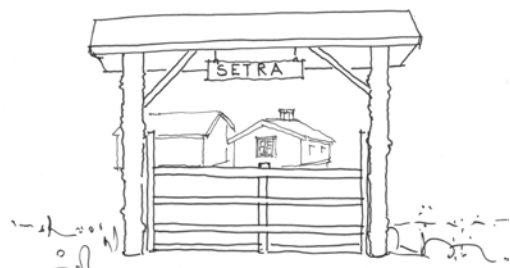
Hyttifisering

Seterhusene er bygd for å tjene drifta på setra. De var driftsbygninger og ble tradisjonelt, i liten grad, benyttet som fritidshus. Dette har endret seg drastisk i nyere tid. Stadig færre setrer har drift med dyr og mjølkeproduksjon. De blir i stedet brukt til fritidsformål. Dette har påvirket seterbebyggelsen.

Vi ser blandt annet endringer i fargebruk. Bygninger som tidligere sto ubehandlet, blir nå i større grad malt. Det bringer inn en ny fargebruk som i mange tilfeller framstår som en "forfining" av området. Farge er i tillegg noe som i stor grad påvirker omgivelsene. Hvite detaljer eller andre "lysende farger" sees på lang avstand og endrer fjernvirkningen av bygningene i landskapet.

Detaljeringen av vindskier, dør- og vindusomramminger har mange steder gått fra å være nøktern og enkel, til å bli mer detaljrik, slik vi kjenner fra hyttebebyggelsen.

På noen setervoller er det bygd verandaer eller plattinger, noe som i stor grad bidrar til hyttifiseringen. Plattinger på bakken gjør normalt mindre ut av seg enn verandaer med rekkverk, men størrelsen bør være beskjeden og underordne seg de små seterhusene.



Portaler virker fremmed i seterlandskapet



Vindusskoder gir setra et uheldig hyttepreg



Dekor bør begrenses!



Plattinger og nye takoverbygg bør unngås

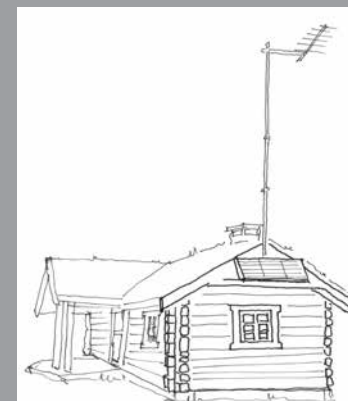


Det nye bygget dominerer over det gamle

De gamle seterhusene er gjennomgående svært små og lave. Nye bygninger bør tilpasse seg dette, enten ved at de legges med god avstand til de gamle husene, eller ved å tilpasse høyder og farger etter omgivelsene. De gamle seterdørene var gjerne svært lave, mens nye, standard dører er 2,1 m høye. De nye dørene faller derfor visuelt ut av målestokken i seterbebyggelsen.



Terrasser er et fremmedelement i seterbebyggelsen



Tekniske anlegg dominere fort på små hus

Tekniske installasjoner, som antenner og solcellepaneler har også kommet til seterdalene. Dette må vi forvente mer av i framtiden. Plasseringen bør imidlertid vurderes nøye slik at det ikke blir unødig dominerende.

3 BYGNINGSDELER

FUNDAMENTERING

Vi finner to hovedtyper av fundamentering av hus i seterdalene.

Holdsteinsmur

Den enkleste måten er å grave ned flate, store steiner under hver av novene (holdsteiner eller nåvsteiner). Steinene hentes rundt tomta eller fra ei elv eller en bekk i nærheten. På disse holdsteinene kviler hele tømmerkonstruksjonen. Mellom holdsteinene er det vanligvis murt oppunder med mindre, flate steiner til slutt. Denne konstruksjonen kalles en «holdsteinsmur» og er den vanlige fundamenteringsmåten for seterhus langt ut i andre halvdel av 1900-tallet.



I løer og små uthus er det ikke så vanlig å mure oppunder mellom holdsteinene.



Holdsteinsmur på seterstue. Her er det holdsteinene som bærer tømmerkonstruksjonen.

Tørrmur av naturstein

Den andre måten å lage grunnmur på er å mure en tørrmur av naturstein (uten mørtel eller annet bindemiddel). Tyngden av huset fordeler seg på denne måten over hele syllstokken. I fallende terreng blir høyden tatt opp av grunnmuren, noe som også gir mulighet for matkjeller.

Begge disse fundamenteringsmåtene er svært gamle og var vanlige også for bolighus i distriktene våre til langt inn på 1900-tallet.



GODE RÅD OM - REPARASJON AV FUNDAMENTER

Hus som står på uisolerte fundamenter av naturstein vil være utsatt for telehiv og setninger. Det vanligste problemet er at fundament og hus har satt seg slik at trevirke ligger delvis nede i jorda. I slike tilfeller må huset jekkes opp og fundamentene legges opp på nytt, eller suppleres. Alternativt kan terrenget rundt bygget senkes.

I de fleste tilfeller vil det derimot være snakk om kun enkle justeringer av steinene. Ikke fall for fristelsen til å mure ny grunnmur av for eksempel Leca. En pusset eller forblendet Lecamur vil ikke bli det samme som en mur av naturstein.

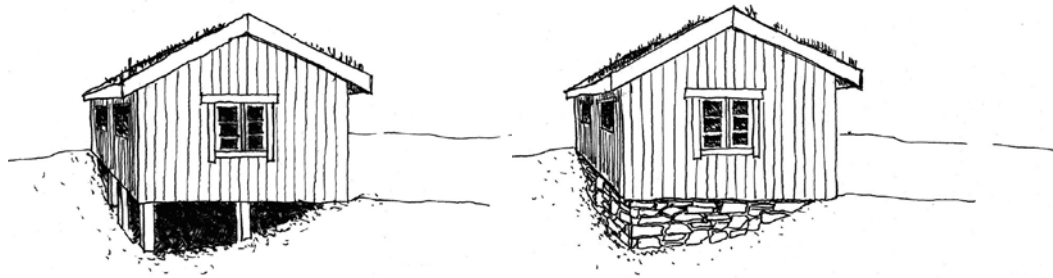
Et annet råd, er å røre minst mulig av den sammenpressete jorda under fundamentene. Dette er jord som har satt seg godt og er et bra underlag for ny mur, eller utbedring av den eksisterende.

Dersom det er dårlig grunn og nødvendig med telesikring av fundamentene, så kan det være ei god løsning å støpe ei ny, isolert såle under holdsteinene eller en ny ringmur under tørrmuren. Denne kan gå opp til like under terrengnivået. Over terrenget mures en natursteinsmur.

Forblending av ringmur med «pålimte» steinheller er ikke ønskelig da det gir et helt annet uttrykk enn den tradisjonelle natursteinsmuren.

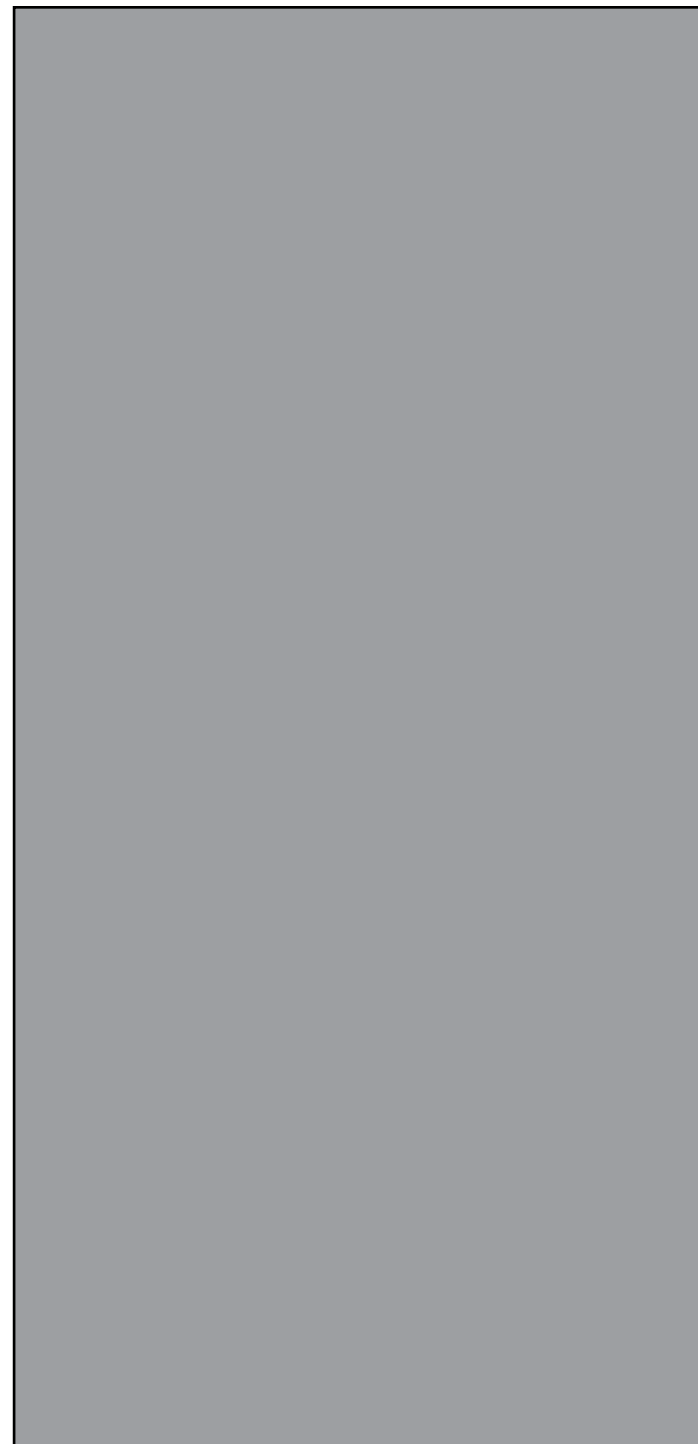
Pålefundamenter

Pålefundamentering i setertraktene er en nyere fundamenteringsmåte i vårt område og som bryter med tradisjonen. Denne fundamenteringsmåten anbefales derfor ikke. Pålefundamenter gjør at bygningene visuelt "svever" over terrenget i stedet for at den, som tradisjonen tilsier, knyttes til terrenget med en tung, massiv mur.



Ikke slik..

men slik!



GOLV

Den eldste måten å lage golv på er jordgolv eller steinheller direkte på bakken. Trygve Hagen beskriver dette i Kvikneboka: **«Dei fleste seterbuer hadde jordgolv, men dette er så lenge sea, at berre gamle folk minnes det. Alle seterbuer hadde skjæle og mastu. Medan sjølve bua og mastua hadde jordgolv, var skjælegolvet alltid steinlagt, og utafor døra var det store steinhyller, der det til kvar tid sto fullt av reinskura bonker og kjerald til tørk. Kjellar hører ny tid til»**

Senere gikk man over til å legge golvbord på tilfarere som lå direkte på bakken. De ligger da uten direkte forbindelse til veggene, som en egen, uavhengig gulvkonstruksjon. Golvbjelkene sammen med golvbordene fungerer omtrent som ei flåte. Når huset kaster på seg på grunn av telehiv, blir golvet liggende igjen. Konstruksjonen er uisolert og gir ofte trekk langs ytterveggene. Tilfarere direkte på bakken har dessuten kort levetid.

Den metoden vi ser oftest i dag, er at golvbjelkene er festet i overkant av syllstokken, med luftrum under. Golvbordene legges deretter på vanlig måte oppå disse. Ofte er disse golvene uisolerte. En slik konstruksjon har den fordelen at bjelkene blir liggende luftig over bakken, og golvet vil følge bevegelsene i resten av huset når dette utsettes for telehiv. Det er ingen fordel om bjelkene får en understøttelse på midten. Da er det større sjanse for at golvet begynner å «ri» på noen høye punkter når huset setter seg. Golvbjelkene blir derfor dimensjonert for å tåle hele spennet.



Interiør fra seterstua på Utistuvollen, Vangrøftdalen

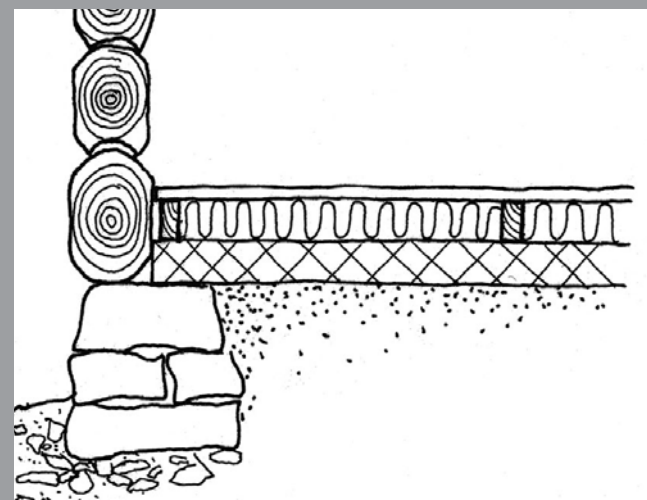
De gamle golvbordene kan med fordel brukes opp igjen. Gamle sår og merker etter bruk bidrar til å bevare autentisiteten i bygget. Gulvbordene er ofte malt, til forskjell fra vegger og tak, som normalt bare ble grønnsåpevasket.

Hvis du må skifte ut det gamle tregolvet, så bruk gjerne samme bredde på bordene som i det gamle golvet. Sammen med vegger, tak, dører, vinduer og listverk utgjør golvet en del av et interiør som skal harmonere og danne en helhet.

GODE RÅD OM- REPARASJON AV GOLV

Det er avgjørende for varigheten av gulvkonstruksjoner av tre at den har god lufting under bjelkene. I tillegg ønsker vi i dag gjerne at golvet er isolert, noe det tidligere sjelden var. Bygningene ligger ofte med liten avstand til terrenget rundt. Dette gjør at det ved isolering kan være vanskelig å finne gode løsninger som ikke krever for stor høyde.

Der det er vanskelig å få god nok høyde for lufting under bjelkene, kan det være en løsning å legge en kompakt konstruksjon direkte på bakken. Dette kan gjøres på to måter: Dette kan være trykkfast isolasjon som legges på et godt avrettet underlag av pukk / grus. Deretter legges det fuktsperre og bjelker med mineralull mellom. Gulvbordene spikres / skrues som normalt.



Illustrasjon kompaktgolv

Den andre metoden for isolering av golv er å bruke komprimerte Lecakuler. Dette er en enkel metode som gir isolasjon og drenering, og som ikke krever store inngrep i bygningen forøvrig.

VEGGER I LAFT

Dimensjonen på tømmeret i de gamle seterhusene kan variere fra ca 5» til 8». Stokkene er govt tilhogget og brukt med sin naturlige avsmaling fra rot til topp. Dette gir veggene liv og særpreget.



Seterstue på Buavollen, Synnerdalen



Det er gjerne ikke det beste tømmeret som er brukt, og seterhusene er ikke alltid så tette. Mose (måsså) er brukt som tetting av medfar. Det er etasjemose og furumose som er brukt lokalt. Fellesbetegnelsen som blir brukt på disse moseartene er husmåsså. De trekker ikke til seg vann og beholder derfor isolasjonsevnen i fuktig vær. Disse mosene finnes i store mengder i skyggefulle skogsområder i hele distriktet. På sensommeren blir de gulaktige og lar seg på den måten skille fra andre mosearter. En skal spesielt være oppmerksom på at furumosen har en nær slektning, nemlig myrmosen. Denne trekker til seg vann og er derfor ikke egnet til bruk som isolasjonsmateriale. Myrmosen vokser, som navnet sier, på myrer. På sensommeren får den en lilla /rosa farge.



Furumose og etasjemose brukes til tetting av laftevegger.



Myrmosen er pen å se på, men er ikke egnet til tetting av laftevegger.

GODE RÅD OM - REPARASJON AV LAFT

Ofte gjøres det unødig store inngrep når tømmerhus skal restaureres. Man bør unngå å ta ned hele huset. Dette er en tidkrevende og kostbar metode.



*Reparasjon av tømmervegg,
Buavollen i Synnerdalen*

Før man begynner restaureringen bør det utføres en tilstandsanalyse som avdekker skadeomfanget. Dette sikrer at det ikke settes igang unødig store arbeider som igjen kan føre til at verdifull bygningshistorie går tapt.

Det bør også gjøres en bygningshistorisk analyse for å avdekke om bygget har spesielt høy verneverdi.

Skift minst mulig av de opprinnelige bygningsdelene!

I en tømmervegg er det som oftest den nederste stokken som er dårlig. Der denne er råteskadet må det vurderes om den bør skiftes ut, helt eller delvis. Dersom råteangrepet ikke har gått for langt, kan det være nok å sørge for god avrenning slik at stokken blir liggende tørt. I de fleste tilfeller vil dette være tilstrekkelig til å stoppe et råteangrep.

En gammel tømmervegg kan ofte være trekkfull. Det kan være en avveining om en bør vindtette og kle slike vegger. Ved utvendig isolering endres byggets karakter ved at synlig tømmer erstattes med panel. Dette påvirker byggets karakter og derved også kulturlandskapet. Innvendig isolering blir derfor ofte valgt, men dette må vurderes i

Fortsetter neste side



Smedsetra, Nåverdalen

Materialbruken og den håndverksmessige utførelsen varierer. Materialene til for eksempel løer og andre små uthus ble gjerne hogd like ved tomta der bygget skulle stå. Vi ser også at tilhoggingen av stokkene og utformingen av novene på slike bygg ofte er gjort på en rask og enkel måte.

Man bygde akkurat stort nok, og akkurat bra nok ...
til det formålet huset skulle ha!

hvert enkelt tilfelle.

I mange tilfeller vil det være nok å plukke ny husmåsså som dyttes inn i utetthetene i novene, rundt vinduer og dører. Overgangen mellom golv og vegg er også et utsatt område. Dersom golvet skal restaureres, er det viktig å



Det er ikke alltid nødvendig å kle inn hele tømmerkoppen dersom det bare er en av veggene som er dårlig. Vi ser flere eksempler på at kun en vegg kan være kledd med panel, mens de andre har fått stå upanelt. Slik bevares det opprinnelige preget på tømmerbygningen på en bra måte.



Maskinlaftet vegg

Nye tømmervegger bør utføres som håndlaft med topp/rot og med ulike høyder på stokkene. En maskinlaftet tømmervegg med like stokker i hele veggen får et "livløst" preg som ikke harmonerer med de gamle bygningene på setervollen.

Det er viktig å utføre reparasjoner av tømmerbygninger med samme materialbruk og utførelse som det eksisterende bygget. Det vil blant annet si at nye stokker i ei bjørkløe må være av bjørk, mens nye stokker i bygninger med furutømmer må være av furu.

VEGGER I GROVT BINDINGSVERK (SKJELTERVERK)

Betegnelsen skjelterverk er mest kjent fra Nordland og Troms, men byggemetoden er også utbredt i Fjellregionen og mot svenskegrensa. I disse områdene blir teknikken ofte omtalt som grovt bindingsverk. Det er hovedsakelig fjøs og løer som er bygd i denne teknikken. Disse bygningene ble lokalt kalt bordfjøs, bordløer osv.

Teknikken er en blanding av lafting og stavverk. Røstet, veggmora og syllstokken er laftet i rundtømmer. Mellom topp og bunnsvill er det satt stolper i alle hjørnene og skråstrevere mellom disse. Skråstreverne er tappet inn i bunn- og toppsvill. Som kledning er det brukt stående, eller av og til også liggende bord.



Grovt bindingsverk er en materialbesparende byggemåte.



Liggende bordkledning på skjelterkonstruksjon, Storøyvolla



Her er det brukt både liggende og stående kledning på løe i skjelterkonstruksjon

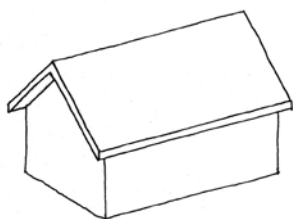


Skjelterkonstruksjon er mye brukt i fjøs, gjerne i kombinasjon med tømmer.

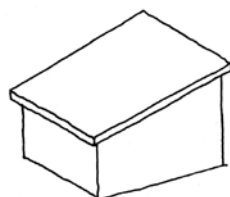
GODE RÅD OM -
REPARASJON AV SKJELTERVERK

TAK OG TEKING

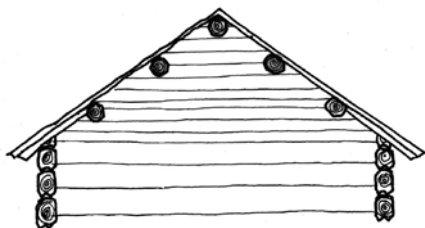
Setrer, fjøs og de aller fleste løer har saltak, mens utedoer, tilbygg til uthus og enkelte løer kan ha pulttak.



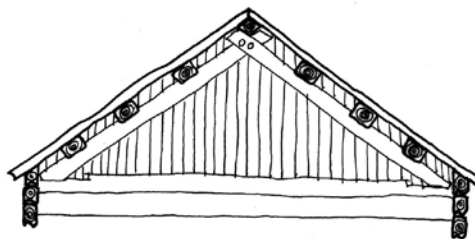
Saltak



Pulttak



Åstak



Åstak med opplegg på sperrebukk

Takvinkelen på et saltak er bestemt ut fra et fast forhold mellom gavlebredden og høyden på gaveltrekanten. De aller fleste tak følger denne regelen:

1/4 av husbredden gir 27 gr. takvinkel

1/5 av husbredden gir 22 gr. takvinkel

Taket er som oftest bygd opp som et åstak med opplegg på gavlen og eventuelt innvendige skillevegger. I fjøs, der det var behov for større åpne rom, ble det benyttet sperrebukker som opplegg. Langs rafta legges det sperreband som danner bæring for takutstikket.

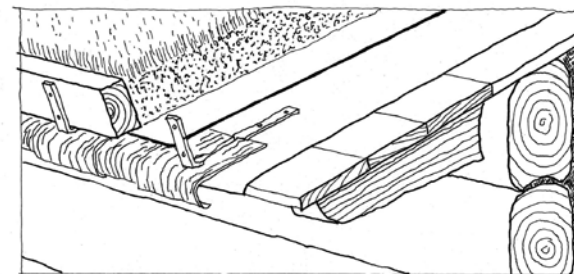
Takåsene er oftest relativt spinkle. En vanlig dimensjon er 15-20 cm for et spenn på 3,5 m. Bordene i troa er gjerne av relativt grove, brede bord uten not og fjær. Den gangen det var vanlig med never som tetting mot vann, var det viktig at troa ikke var for glatt på oversiden. Ei grovt hugget flate ga god heft for nevra. Nevra ble lagt i 5-6 lag, og dette var eneste sikring

GODE RÅD OM - REPARASJON AV TAK OG TEKING

Taket er den viktigste huden mot været. Et tett tak er avgjørende for hvor godt bygningen ellers vil kunne klare seg. Så snart taket begynner å bli utett, er det kun spørsmål om kort tid før også resten av bygget blir skadet. Bølgeblikkplater har reddet mange hus fra videre forfall. Dette er en enkel og effektiv måte å sikre huset midlertidig på.

Når gammelt torvtak skal skiftes, må både torv og never fjernes. De gamle «regnvedkrokene» (einerkrokene) taes vare på. Troa må undersøkes for råte, og eventuelle dårlige bord skiftes ut.

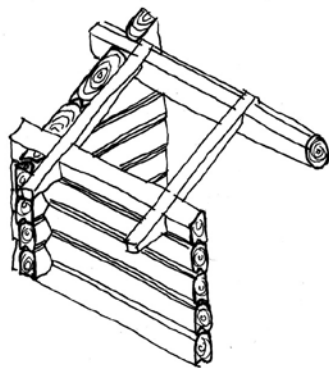
Den beste måten å restaurere et torvtak på er å legge det slik det tradisjonelt ble gjort, med never og torv. Alternativt så legges det takpapp, deretter et lag med grunnmurspapp (knotteplast). Denne er bestandig mot humussyre. I vårt distrikt er det ikke vanlig med mer enn ca 10-15 cm tykt torvlag. Det er en fordel å stikke ny torv i området hvor huset står. Dette sikrer at gresset som kommer opp har stedlige arter som gir god vekst. Torvhaldstokken bør være av god kjerneved, og legges opp på kroker av einer. Langs rafta legges det never under knotteplasten. Plasten skjæres slik at den ikke blir synlig.



Fortsetter neste side

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER



mot inntrengning av vann. Never er et fantastisk materiale. Det er tynt og sterkt, vanntett, diffusjonsåpent, og meget motstandsdyktig mot råte. Taktroa legges på tvers av åsene og ut mot vassborda. Vassbordene ligger an på sperrebandene som dannet takutstikket.



Takutstikkene er knappe, bare 15-25 cm, noe som gjelder for alle seterdalene rundt Forollhogna. Dette har sammenheng med at torv er et svært tungt tekkemateriale. I tillegg har vi et tørt klima hos oss. Det er derfor ikke behov for større takutstikk. Over innganger kan vi se at det enkelte steder er lagt korte takrenner av tre. Ellers er ikke takrenner vanlig.



På Tollevshågvollen i Ørvilldalen er det montert ei lita takrenne over skjælporten. Den er akkurat lang nok til å hindrer takdrypp i nakken og på trapphylla.

Dersom du må skaffe ny never, er det viktig å gjøre dette på rett tid av året. Fra St. Hans til midt i juli er bjørka ekstra sevjerik og nevra slipper lett.



Torva gir normalt god nok isolasjon i seg selv. Det er derfor skjelden nødvendig å tilleggsisolere taket. Dersom man likevel velger å legge ekstra isolasjon, så bør denne legges innvendig. Utvendig tilleggsisolering vil endre byggets karakter ved at taket blir vesentlig tykkere og vindskiene dermed bredere og mer massiv.

Et mulig alternativ er å legge kompakt tak med isolasjon av markplater / torvtakplater. Dette vil gi en lavere høyde på konstruksjonen

Fortsetter neste side

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Torv var så og si enerådende som tekkemateriale i seterdalene og utmarka. Torva ble stukket i nærheten av byggeplassen og var slik sett et naturlig valg. I traktene rundt Forollhogna er det vanlig med ca 10-15 cm tykt torvlag over neverlaget. Dette gir tilstrekkelig isolasjon for sommerbruk.

Torvhaldstokken langs rafta holdes på plass av «regnvedkroker» av einer eller vier. Senere er disse mange steder byttet ut med kroker av metall.

Bølgeblikk, eller utbankete tønner, har reddet mange bygninger! Utette tak ble ofte reparert ved at det ble lagt et "blekktak" over den gamle tekkinga. Dette er et sikkert og holdbart tekkemateriale som forlenger byggets levetid betraktelig.

Andre typer tekking som ble brukt, men i liten utstrekning er; bordtak, spontak og skifertak. Bordtak var i bruk til litt innpå 1800-tallet.



Dette flotte taket er tekket med utbankete tønner, Sverjevangen, Kvikne.



Bølgeblikkplater har reddet mange hus fra forfall når de gamle torvtakene ble lekk.



På Storvollen ved Øyungen står det ei løe med bordtak.

Foto spon/skifer?

Torvtekkingen må skiftes relativt ofte. De fleste bygningene i dag har derfor relativt ny tekking og tro. Dette har medført at vi kan se både større takutstikk og andre typer vindskier i dag enn det bygget opprinnelig hadde.

Ved reparasjon av bygninger er det vesentlig at dimensjonene på takutstikk og detaljer beholdes da dette fort gjør store endringer for uttrykket på bygget. Når enkle vindskier og omramminger endres til vindskier og omramminger med mer dekor og utskjæringer, så bidrar dette til å endre preget på bygningen. Vi kaller det «hyttifisering» på grunn av at den nøkterne seterstua endrer karakter til å likne mer på ei moderne hytte.



På Museumssetra i Synnerdalen er taket både på et fjøs og ei seterstue tekket om med bruk av einerkroker, torvhall og never som dekker takkanten. Grunnmursplaten er skjult så godt det lar seg gjøre. Takutstikket er bare 15-20 cm. Vindskiene er smale og uten dekor.

VINDSKIER

En del bygninger, som løer og fjøs, men også noen seterstuer, står helt uten vindskier. Torva ligger helt ut til takkanten eller bare med ei steinrekke som holder torva på plass. Det kan tyde på at dette er en gammel måte å avslutte takkanten på.



Denne seterstua, Volla-Vollbua fra 1863, har ikke vindskier. Det er bare nevra som stikker ut som avslutter takkanten. Den står på Museumssetra i Synnerdalen.



Steinfjøs har ofte ikke takutstikk og derved ingen vindskier på gavlene.



Slåttebua i Nygardengenget, Ørvilldalen, har bare ei vindskie.

GODE RÅD OM-

REPARASJON AV VINDSKIER

Ved reparasjon av vindskier er det viktig å bruke de samme dimensjonene og utførelsen som vindskiene opprinnelig hadde.

Vindskiene er en del av helheten og sammen med dør- og vindusomramminger, panel og annen materialbruk utgjør dette et helheltlig eksteriør. De ulike detaljene bør derfor harmonere.

Som tidligere beskrevet, så er bygningene på setrer og i utmark svært nøkternt utformet. Vi må derfor bestrebe oss på å følge opp dette, blandt annet ved å bruke den samme enkle detaljeringen.



Fjøset på Buavollen i Synnerdalen er restaurert og har fått nye vindskier i tråd med de gamle.



Noen steder, som her på steinfjøset på Evensmovangen, er vindskiene kryss-lagt i mønet. Dette er en nyere måte å utføre vindskier på. Fortsetter neste side



Vindskiene er ikke dekorert. Det mest vanlige er at de er avsluttet med et lodrett snitt. Det er ikke vanlig med mer enn to vindskier over hverandre, men enkelte bygg har fått tre vindskier etter omtekkning. På uthus og fjøs er det ofte bare ei vindskie.

Ubehandlete vindskier har vært vanlig.

Seterstua på Simasvollen i Ørvilldalen har to vindskier.

Disse er skåret i vinkel.

Fjøset på Hallguttuvollen ved Øyungen med bare ei vindskie. Denne er skåret i rett vinkel.



På et fjøs i Mastukåsen, Vangrøftdalen, er vindskiene avsluttet med en enkel dekor.



Seterstua på Strømsøyvungen har to vindskier som er skåret i lodd.



Tidligere var det vanlig å legge ei rekke med never over vindskia. I dag ser vi ofte at det er lagt et vassbord.



Bygninger som tidligere ikke har hatt vindskier bør fortsatt få stå uten vindskier.



To vindskier er tilstrekkelig for å dekke åsene når underkanten på åsene rundes av.



Med tykkere torvlag eller utvendig ioslering er det behov for tre vindskier for å dekke takåsene. Dette er uheldig da det gir taket et mer massivt preg. Her er det brukt ulik farge på den øverste vindskia for å dempe denne virkningen.

PIPER OG ILDSTEDER

Tradisjonelt ble gruer og piper murt i naturstein. I dag ser vi både stålpiper og elementpiper. Pipa i seterstuene er normalt plassert i skjælet hvor koking og ysting foregikk.

På enkelte setrer i Dalsbygda finner vi fortsatt den gamle «båsmuren». Dette er grue og pipe som er murt på utsiden av vegglivet. Bare grueåpningen står inne i rommet, noe som er en plassbesparende måte å bygge på. I tillegg gir den utvendige muren mindre magasinering av varme, noe som var en fordel om sommeren.

Denne måten å bygge pipe og grue på er ikke kjent brukt i de andre seterdalene rundt Forollhogna. Eventuelt så har de blitt erstattet av andre pipeløsninger.



Pipa murt av naturstein, Bjørkåsvollen i Synnerdalen



På Strømsøyvangen er det to piper, ei gammel gråsteinspipe, og ei murt teglpipe fra ca 1955.



I denne seterstua på Enlivollen i Endalen er det satt inn ei pusset elementpipe.



På ei anna seterstua på Enlivollen i Endalen er det brukt pipe med stålbleslag.

GODE RÅD OM- REPARASJON AV PIPER OG ILDSTEDER

Den gamle gråsteinspipa er kanskje utett. Om det er brukt leire som mørtel, så kan en tette med samme materiale. Leirholdig jord ble blandet med vatn og sand (og evt. kumøkk).

Det kan også være aktuelt å sette inn ei stålpipa i det gamle pipeløpet. På den måten kan man bevare uttrykket på den gamle pipa.



Dersom pipa må rives og erstattes med stålpipa eller elementpipe, kan denne eventuelt forblendes over tak med naturstein. Det bør ikke brukes rettskårne steiner (skifer) i forblendingen, da dette gir et for presist uttrykk. De gamle pipene er ofte svært lave. De tilfredsstill ikke dagens brannkrav, men er fullt forsvarlige. Det er først når det gjøres større endringer at piper må tilfredstille dagens lovverk.



Murt grue og pipe i Oiderbua i Sølendet, Røros

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER



De første seterstuene var, i følge tradisjonen, såkalte årestuer med åpent ildsted og ljore i taket.

Utover 1700-tallet ble ljoren erstattet med gruer og piper i naturstein. I en del seterstuer finner vi fortsatt gruer, som her i Volla-Vollbua på Museumssetra i Synnerdalen.

Grua ble plassert i et hjørne og noen steder er de trukket ut fra hjørnet for å unngå råteproblemer i tømmerveggen.



Den gamle vedkomfyren eller ovnen bør også sjekkes. Fagfolk kan eventuelt vurdere om den lar seg restaurere.



Foto: Per Hvamstad

Båsmurer begynner å bli svært skjeldne. Det er derfor spesielt viktig å ta vare på de som står igjen. Her bør det kobles inn fagfolk som kan kunsten å mure med naturstein. Eventuelt utbedringer bør gjøres på samme enkle, røffe måte som eksisterende mur.



Ustuvollen, Sætersjøen i Os.



Haugsgjeltvollen, Sætersjøen i Os.

DØRER

Beitskier er stående bord som felles inn i tømmerstokkene i dør- og vindusåpninger i laftevegger. I døråpningene er disse lagd så brede at døra kan hengsles direkte på dem. Denne måten å sette inn dører på er vanlig i buer og andre uthus hvor det ikke stilles så store krav til tetthet. Først i nyere tid ble det vanlig å sette døra inn i en karm i veggen.

Eldre ytterdører slår som oftest innover. Dette hindrer at snøen bli liggende og stenge for inngangen om vinteren. Ulempen med denne løsningen er at terskelen er utsatt for fukt og dermed fort får råteskader.

Gamle dører er gjerne brede og lave. En vanlig dørhøyde er fra 1,6-1,8 m. Bredden er ofte 90 cm eller mer.



Utformingen av ytterdørene kan variere. De kan deles inn i to hovedtyper:

Labankdør.

Ei labankdør er bygd opp av loddrette bord som er holdt sammen av vannrette labanker. I innhus er dørbladet ofte panelt utvendig med profilerte bord, ofte i fiskebeinsmønster. I uthus står dørene gjerne upanelt. Denne dørtypen var vanlig på 17- og 1800-tallet og er den mest utbredte dørtypen i seterdalene.

Fyllingsdører.

Fyllingsdøra er ei dør med ramtre og speil/ fyllinger av heltre. Også denne dørtypen er gammel og finnes i bygninger fra 1700- tallet. Dører fra 1800 har gjerne større detaljering i listverk og omramninger. Varianten med tre eller flere fyllinger er mye brukt i denne perioden. Det midterste speilet er ofte høyere enn de to andre. Denne dørtypen er ikke veldig vanlig i seterhus, men vi finner noen eksempler på at dører i sveitserstil er gjenbrukt i seterstuer.



GODE RÅD OM- REPARASJON AV DØRER

Dører er ofte gjenbrukt, så disse kan ha opprinnelse fra andre bygg og dermed være eldre enn bygget de nå står i. Ta derfor en ekstra titt på den gamle døra før du bestemmer deg for å skifte den ut.

Sjekk om døra har råteskader. Stikk en kniv eller syl inn i veden. Er det frisk ved 2-3 mm under overflaten, er det ingen fare, selv om døra ser aldri så slitt ut. Da er det bare skraping av gammel maling og evt. justeringer av hengsler og beslag som trengs. De gamle dørene er laget av gode materialer som tåler tidens tann bedre enn nye dører. Det er derfor vel investerte penger å restaurere den gamle døra fremfor å kjøpe ny. Døra er også som oftest laget i en stil som harmonerer godt med huset forøvrig.

Dersom det likevel er behov for ny dør, så se om du får tak i tilsvarende gammel dør, eller prøv å kopiere den gamle så langt det lar seg gjøre. Bredde og høyde på døråpningen bør beholdes. Seterhusene er små, så ei ny dør me



Den nye døra i steinfjøset på Evensmovangen ved Magnillsjøan er snekret etter modell fra den gamle.



På Spellmovollen i Vangrøftdalen er den gamle døra tatt vare på, selv om resten av veggen er restaurert med nytt panel og nytt vindu.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER



Panelt labankdør på Dalvollen, Vangrøftdalen.



Gjenbruk og reparasjoner er en del av tradisjonen.



Labankdør med brede bord, Museumssetra, Synnerdalen



Todelte dører i skjælet var vanlig. Sverjevungen, Kvikne.



Ei todelte dør tillater lufting samtidig som dyr holdes ute.



Fyllingsdør i sveitserstil, Bakkvollen, Synnerdalen



Innerdør fra 1700-tallet på Dalvollen i Os.



Fyllingsdør fra 1700-tallet, på Sverjevungen, Kvikne.



Lambankdør med gammel lås, Skarvdalen, Vangrøftdalen.



Den gamle døra er en viktig detalj som er vel verd å ta vare på!



Den gamle seterstua på Langsåvollen i Busjødale, Øyungen, bærer preg av å ha vært endret i flere omganger. Den har også fått nye dører med glass, men den enkle, tilforlatelige stilen som preger seterbebyggelsen er likevel bevart.



Gamle dører har ofte unike, hjemmesmidde hengsler, låser og beslag. Disse er det all grunn til å ta vare på!

VINDUER

Som en hovedregel kan vi si at de gamle husene har få og små vinduer. På grunn av de lave ytterveggene fikk vinduene lav høyde fra gulvet og opp i vinduskarmen. Dette er med på å gi rommene og fasadene særpreg.

Størrelsen og utforming av vinduer varierer en del og er med på å gi veggene liv og variasjon. Her ser vi hvordan gjenbruk sammen med en god porsjon kreativitet er med på å gi disse husene et uhyggelig og nøkternt preg. I ett og samme hus kan det være brukt flere ulike vindustyper. Slektskapet mellom vindustypene gir likevel byggene et harmonisk preg. Et fellestrekk er at alle vinduer er inndelt i små ruter. Et torams vindu kan bestå av 4, 6 eller



Seterstua på Tolleвшåggåvollen i Ørvilldalen har få vinduer. Disse har ulik størrelse og inndeling, noe som gir huset et nøkternt og harmonisk preg.

flere ruter. Enramsvinduet er kanskje et tidligere toramsvindu som har fått ny karm. Disse er både brukt stående og liggende. Enkelte steder ser vi at den gamle vindusramma er satt direkte inn i bindingsverksveggen, uten karm.

En glugg kan bestå av kun ei rute, eller være inndelt i to eller fire mindre ruter.



Torams vindu med umalte omramninger i rokokkostil.



Glugger plassert med ulik høyde på veggene.



Vi ser ofte at vinduer i en og samme vegg har ulik detaljering på omrammingene.

GODE RÅD OM- REPARASJON AV VINDUER

Mange har hevdet at vinduer er den mest truede bygningsdelen i Norge. Vinduene er gjerne det første vi tenker på å skifte når det er snakk om reparasjoner på et hus. Gamle vinduer kan være trekkfulle og se dårlige ut etter mange år med manglende vedlikehold. Men ikke la deg lure av at de gamle vinduene har ei grå og værbitte overflate. Ofte er det likevel frisk kjerneved under.

Vinduer er spesielt utsatt for fuktskader. Dette ble det tatt hensyn til når de lagde vinduer i tidligere tider. Når tømmeret ble skåret, sorterte de ut det beste virket til produksjon av vinduer. Av dette ble det aller beste virket brukt i bunnramtre, det nest beste til sideramtre og sprosper og det dårligste til toppramtre. I dag blir ikke trevirke sortert på samme måte, med det resultat at blandt annet vinduene får en langt kortere levetid. Ta derfor en ekstra titt på de skjeve gluggene. Kan det allikevel være at de lar seg restaurere? Kanskje har de også inskripsjoner



Dette vinduet i rokokkostil fra 1700-tallet bærer preg av å være gjenbrukt. Rammene er hengslet på midtposten og karmen skrå oppover i overkant.

De gamle inskripsjonene med dato på seterflytting, når den første mjølkebilien kom til setra og navn på besøkende er fortsatt inntakt.

Fortsetter neste side

DØR- OG VINDUSOMRAMMING

Utforming av dør- og vindusomramningen varierer en del. Her har man latt seg påvirke av varierende moter. Det er likevel nøkternheten som er rådende. Rik detaljering og fine utskjæringer ser man sjelden og er da gjerne tilført bygget i nyere tid.



Ei nøktern, men svært sjarmerende omramming på en liten glugg!



Dører som slår innover har ikke døromramming. Denne døra er todelt.



Eksempel på vindusomramming med inspirasjon fra sveitserstilen.



Nøkternheten preger mange vindusomramminger.

som vil gå tapt ved utskifting?

Må du allikevel, etter nøye vurderinger, skifte de gamle vinduene, så kopier dem så nøyaktig som mulig. Bruk samme størrelse og oppdeling som på de gamle vinduene. Vinduene i ulike størrelser gir veggen nettopp det uhyttelige preget som kjennetegner seter- og utmarksbebyggelsen. Også omramninger bør så langt det er mulig tas vare på, eller kopieres.

Selv om ramme og sprosser er av godt virke og tåler mye fukt, bør de vedlikeholdes jevnt. Maling beskytter mot sollys som tærer på det tynne trevirket, særlig på sørveggen.



Her er vinduene skiftet, men har samme plassering, inndeling og størrelse som de gamle. Omrammingene er enkle. Legg også merke til fiskebeinsmønstre på den gamle døra.



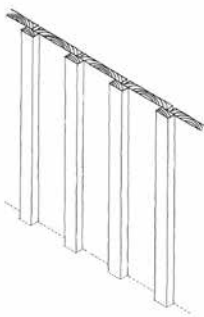
Det er ikke vanlig med lemmer (skodder) for vinduene i seterbebyggelsen. Disse er av nyere dato og bidrar til å «hyttifisere» seterstuene.

Vinduslemmer bør derfor unngås.

PANEL

Utvendig panel settes, så godt som alltid, opp stående. Liggende panel er mer typisk for byggetradisjoner i værharde strøk langs kysten, og virker fremmed her hos oss. Likevel ser vi noen eksempler på liggende bordkledning i for eksempel løer og fjøs, men da er ikke panelet su-lagt (skråstilt og lagt med overlapp mot neste bord) noe som er typisk for vestlandspanelet.

Vi finner ulike typer panel i seterdalene, både lektepanel, låvepanel, vekselpanel og tømmermannspanel. Bredden på bordene varierer ofte i en og samme vegg. Dette er med på å gi bygget et rustikt og nøkternt preg.



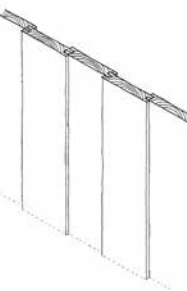
Lektepanel

Et lektepanel har ofte varierende bredder (fallende bredder). Vanlige bredder er for overliggere ca 5-6 cm, underliggere ca 20-25 cm.



Låvepanel

I hus som ikke trenger å være tette, er det ofte brukt låvepanel. Bredden på bordene er gjerne ulike. I denne trevløa er det brukt både stående og liggende bordkledning.



Vekselpanel

Et vekselpanel består av bord med not og fjær. Det er mest brukt som innvendig panel, men vi finner det også brukt utvendig. Bordene har gjerne ulike bredder.

GODE RÅD OM- REPARASJON AV PANEL

Det anbefales å skifte minst mulig av originalpanelet. Et nytt panel av usortert virke har gjerne langt dårligere kvalitet enn det gamle panelet. Dersom størsteparten av panelet er dårlig og må skiftes, så lag nøye kopi av det gamle.

Ikke fall for fristelsen til å bytte ut det gamle panelet med et «penere» panel.

La gjerne en del av det gamle panelet stå igjen som dokumentasjon på hvordan det en gang var.

Ulike bredder var vanlig på utvendig panel. Dersom det skiftes med nye, jevne bord, vil mye av det opprinnelige preget bli borte. Bruk heller panel med fallende (ulike) bredder.

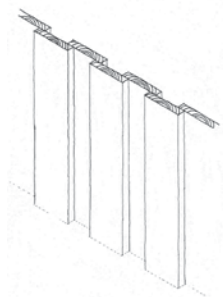
I nyere tid er det brukt en del ukantet panel (villmarkspanel) utvendig på setrer og hytter. Dette er en ny type panel uten referanse til tradisjonene. På fjøs eller uthus kunne det bli brukt panel av grove bord, men ikke ukantede bord. Et lektepanel er et bra alternativ. Det gir en røff overflate med mye liv og har lang tradisjon i seterbebyg-



Villmarkspanel

Lektepanel

Fortsetter neste side



Tømmermannspanel
 Den typen panel som har størst utbredelse er en variant av tømmermannspanel. Det har ulike bredder på både over og underliggerne. Overliggerne er ofte smalere enn underliggerne.



Eksempler på bruk av liggende kledning.



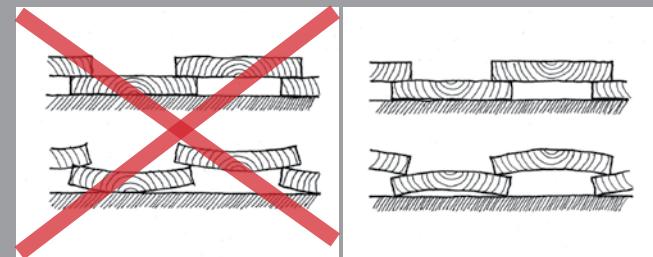
Nøkternhet er typisk for bebyggelsen i seterdalene, men det legges vekt på god håndverksmessig utførelse!

Et eksempel på det ser vi i dette fjøset i Mastukåsen i Vngrøftdalen. Det er bygd i grovt bindingsverk og panelet med lek-tepanel. Panelet er skrådd i nedkant og avsluttet mot et vassbord. Novknutene, som er utsatt for fukt, er også beskyttet med et ekstra vassbord.

I dag er det mer vanlig å bruke tømmermannspanel med like bredder og med jevn avstander på over- og underliggerne. Det gir et statisk og livløst preg på veggen sammenlignet med overflatene på de gamle bygningene. Ved restaurering bør man derfor tilstrebe å bruke ulike bredder (fallende bredder) på panelbordene.



Trevirket i utvendig panel kan variere noe, men oftest er det sortert og av god kvalitet for å stå best mulig mot vær og vind. Panelbordene ble satt opp med margsidene ut. Når treet tørker, vil det krumme seg slik at den sida som



Panel montert med marg-siden inn gir et uttett panel når det tørker.

Panel montert med marg-siden ut gjør at panelet blir tett når treet tørker.

4 OVERFLATEBEHANDLING

Tømmeret er sjelden malt eller tjæret i bygdene rundt Forollhogna. Vind og vær har med årene gitt veggene den karakteristiske grå og brune fargen. I vårt tørre klima er dette en uproblematisk måte å bevare treverket på.



Simasvollen i Ørvilldalen har ubehandlet tømmer.



Det finnes noen unntak: Dette fjøset, på Ytre Tollefsvollen i Ørvilldalen, har malt tømmer.



Det er bare mange år med sol, vind og vær som har satt farge på dette seterfjøset på Ustuvollen, Ørvilldalen.

GODE RÅD OM- **REPARASJON AV OVERFLATER**

Tømmer som har stått ubehandlet, bør ikke males, tjæres eller beises. I vårt tørre klima kan slike ubehandlede vegger stå like bra i generasjoner, og de blir gjerne finere med årene!

Å tjærebre tømmerhus har ikke vært vanlig i seterområdene. Denne behandlingen anbefales derfor ikke.

Malt panel, dører og vinduer bør gis samme behandling som er brukt tidligere. Linoljemaling sitter bra på de fleste andre malingstyper og kan anbefales dersom du er i tvil om den gamle malingen. Kanskje har panelet skiftet farge opp gjennom årene. En enkel skrapeprøve vil avdekke den opprinnelige fargen. Dersom du velger en annen farge, så tenk på virkningen av denne både på nært og langt hold. Farger som «skriker», hører ikke hjemme i setertrakter og utmark. Hvitfarge bør dempes ved å velge en mer gråaktig hvitfarge enn rent hvitt.

I dag finnes det ferdigblandete linolje- og komposisjonsmalinger i handelen, noe som gjør det enklere å ta opp igjen bruken av disse malingstypene.

Jernvitrol kan eventuelt brukes der hvor man ønsker et raskere grånet vegg. Men vær og vind gjør samme jobben



Nytt panel av god kvalitet kan gjerne stå ubehandlet. I løpet av to til tre år vil det få samme patina som de værbitte tømmerveggene.

BYGGESKIKKVEILEDER - OVERFLATEBEHANDLING

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILGIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER



Ofte står også panelet ubehandlet. Det ser vi typisk i bordlær, bordfjøs og andre uthus.



Seterfjøs med ubehandlet panel på Ryvollen i Hessdalen ved Øyungen.

Når panelet er malt, er det gjerne i en rød okerfarge. Vi ser også at det er brukt ulike brunfarger på panel. Det malte panelet gir en klar kontrast til de ubehandlede tømmerveggene.

Vinduer, dører, omramminger og vindskier kan være malt, eller de står ubehandlet. Seterfjøs og mindre uthus har gjerne umalte detaljer. Det mest vanlige er at vinduer er malt hvite, men vi ser også en god del eksempler på rødmalte vinduer.



Dører kan være ubehandlet, røde, brune eller i en annen kontrastfarge mot veggen.



Fargebruken er litt ulik fra seterdal til seterdal. I Vingelen, Dalsbygda og Budalen/ Endalen ser vi mange bygninger med synlig tømmer. Rundt Øyungen er det imidlertid svært få bygninger i dag med synlig tømmer. Panelet er i dette området er i all hovedsak malt rødt. Dette er såpass gjennomført at det preger seterbebyggelsen rundt Øyungen.

Nedenfor viser vi en sammenstilling av bilder som illustrerer det mest typiske for hvert av verneområdene. Det poengteres imidlertid at det finnes mange unntak og at variasjon er typisk for alle områdene.



Dette panelet har fått en tjærebehandling, men kunne med fordel stått ubehandlet.



Vær obs på at hvitt er en kraftig farge som også er synlig på langt hold.



Ei ny håndlaftet seterstue har blitt beiset brun, mens tradisjonene tilsier at tømmer ikke ble behandlet.

Øyungen og Ledalen

- Tømmer er panelt
- Panel er malt rødt
- Hvit stafasjefarge



Londalen og Ørvilldalen

- Mye synlig tømmer
- Ubehandlet panel
- Malt panel i rødt og brunt
- Hvit og rød stafasjefarge



Budalen og Endalen

- Mye synlig tømmer
- Panel malt i brunt og rødt
- Rød, brun og grønn stafasjefarge



Vangrøftdalen og Kjurrudalen

- Mye ubehandlet tømmer
- Panel malt i rødt og brunt
- Rød og hvit stafasjefarge



Magnildalen og Busjødalen

- Ubehandlet tømmer
- Panel malt oker, brunt
- Rød og hvit stafasjefarge



5 UTOMHUS

GJERDER

Gjerder rundt setrevollen hadde til hensikt å holde dyra unna setervollen slik at graset kunne høstes og brukes som vinterfor. Gjerdene kunne være av ulike typer.

Steingard (steinmur) er den gjerdetypen som er mest varig og som derfor fortsatt preger kulturlandskapet i de områdene dette ble mest brukt. På toppen av steinmuren ble det lagt einer og kvist for å gjøre gjerdet litt høyere.

En enklere form av denne gjerdetypen er jordvoller (jordutgard). Da ble det spadd opp en jordvoll hvor det også ble lagt einer på toppen. Grøfta lå på utsiden, mot utmarka, og bidro til større høyde på gjerdet.

Skigard er en type gjerder som tradisjonelt ble brukt i setertraktene, men like ofte var det en enklere gjerdetype, bordhafell, med liggende bord som ble brukt.



Enhafell på Langsætran, Vingelen



Jordvoll med bordhafell, Storrøsvollvollen i Endalen



Bordhafell på Paurengvangen, Magnillsjøan



Skigard (vedhafell) på Storhaugvollen, Ørvilldalen

Dialektord for gjerde

"Hafell" er det lokale uttrykket for gjerde på Hedmarkssida. Alt etter hvilket materiale gjerdet var laget av, ble det kalt stenhafell, enhafell, vedhafell (skigard) og bordhafell (gjerde av liggende bord). **Dialektord på Trøndelagssida?** I dag er mange grinder og gjerder malt, mens de tidligere som oftest fikk stå ubehandlet.



Malt grind og bordhafell på Nygardsvollen, Ørvilldalen



Stenhafell på Bergevollen, Vangrøftdalen



Gjerde av stående bord (en type stakitt) på Raudåvollen i Ledalen

UTEPLASSER

Terrasser eller andre opparbeidete uteplasser fantes ikke i setertraktene tidligere, og er relativt sjelden å se i dag. Det kan være laget en sitteplass med bord og benker ved inngangen til seterstua, men uten at det er laget noen form for terrasse eller platting. Grassbakken får da gå helt inn til husveggen. Forran inngangsdøra er det ofte lagt store steinheller.

Noen steder er det laget en enkel benk langs en vegg, eller vedtekjet er tatt i bruk som uteplass.



GODE RÅD OM- UTEPLASSER

I nyere tid er det bygd en del uteplasser med plattinger. En platting som ligger rett på bakken gjør mindre ut av seg, mens terrasser som hever seg over terrenget ofte blir dominerende.

Men selv små treplattinger virker fort fremmed i forbindelse med seterbebyggelsen. Vurder derfor om det i stedet kan legges steinheller på terrenget. Det gir et bra underlag for uteplassen, samtidig som grassbakken får gå helt inn til husveggen.

Løsninger der uteplass legges direkte på grassbakken bør generelt prioriteres. Eller kanskje kan ei gammel vedtekjet taes i bruk!

Ved inngangsdøra bør det også legges steinheller i stedet for platting i tre.



GAPAHUK

Gapahuk er et byggverk av trematerialer, opprinnelig ment for enkel overnatting i skogen. Den har kun tre vegger og tak, eventuelt to sidevegger og skråtak helt ned til bakken. Ofte er det en bål plass ved åpningen.

Gapahuk er som bygningstype et skogshusvære og er et fremmedelement på setervollen. Enkelte hytter innen verneområdene har en gapahuk, og denne er gjerne bygd i tømmer. Selv om materialene er i tråd med seterbebyggelsen, så er de fremmedelementer i setermiljøet.



Vi finner noen overbygd uteplass i tilknytning til eksisterende tømmerbygg, eller som helt nye konstruksjoner. De er hyggelige å sitte i, men er fremmedelementer i seterbebyggelsen og frarådes derfor.



Lengst inn i Synnerdalen er det laget en rasteplass med toalett og informasjonspunkt. Den er laget i tradisjonelle materialer, men i et moderne uttrykk, og kan være til inspirasjon for tilsvarende informasjonspunkt rundt Forollhogna.

FLAGGSTENGER

Det er ikke så mange flaggstenger å se i seterdalene. De fleste er å finne på hytteeiendommer. Men også noen setrer har flaggstang. Det kan være frittstående flaggstenger eller stenger som er montert i mønet på seterstua.

Vi kan se enkelte flaggstenger på eldre bilder, så det har nok vært en viss tradisjon for å flagge. Eldre folk kan fortelle at de flagget hver søndag mens de var på setra.

GODE RÅD OM- FLAGGSTENGER

Det er ingen grunn til å øke utbredelsen av flaggstenger da det bidrar til å hyttifisere seterområdene. Men der hvor det kan dokumenteres at det har vært flaggstenger tidligere, kan det vurderes om det kan settes opp igjen.

Stanga kan med fordel være umalt i stedet for hvit.



ANTENNER OG SOLCELLER

Teknologien har kommet til seterdalene! Det er blandt annet montert en del solcelleanlegg og antenner på seterstuer og andre bygninger.



GODE RÅD OM- MONTERING AV SOLCEL- LEANLEGG OG ANTENNER

Solcellepanelene er ofte vinklet ut fra veggene for å få best mulig effekt på solinnstrålingen. Dette gjør imidlertid at panelene blir ekstra synlige. I seterdalene bør derfor solcellepaneler monteres flatt på veggene, selv om dette ikke gir like god effekt på anlegget om sommeren. Montering av solcelleanlegg på tak bør unngås på grunn av at dette gir blanke flater som



er synlig på langt hold.

Man bør også vurdere plassering og størrelse på antenner slik at de ikke blir for dominerende. Montering på frittstående konstruksjoner, framfor på hus, bør vurderes.



6 STANDARDHEVING ET GODE ELLER EN TRUSSEL?

Helt i starten på denne veilederen poengterte vi at "Å tilrettelegge for fortsatt bruk av området og bygningene, basert på god innsikt i tradisjonene, er det viktigste virkemiddelet vi har for å oppnå formålet med vernet." Vi ønsker levende setergrunder med vedlikeholdte bygninger. Men er det slik at all typer bruk bidrar til å ta vare på verneverdiene,

...eller kan en ny type bruk bli en trussel mot kulturminnene?

I vår tid har vi helt andre forventninger til standard og komfort enn de hadde på 17-1800-tallet. Vi ønsker både bedre plass og varmere hus enn det seterstuene er bygd for. Ei endring til helårs fritidsbruk bidrar ytterligere til å øke kravene til standarden på seterhusa. Store ombyggsarbeider med tanke på standardheving kan derfor bli igangsatt uten at det egentlig er påkrevet ut fra en bygningsvern faglig vurdering. Vinduer og dører skiftes ut, vegger og tak blir etterisolert og viktige bygningshistoriske elementer står derved i fare for å forsvinner. Byggebransjen i dag preges av stort fokus på tetthet og høye energikrav. Men det er viktig å være klar over at forskriftskravene gjelder ny bebyggelse, og at det ikke er samme krav til små seterstue.

Manglende vedlikehold og forfall er for de fleste av oss en opplagt trussel mot verneverdiene, men store, omfattende standardhevninger kan være en like stor trussel i dagens samfunn.



Et jevnt, og nøkternt utført vedlikehold er ofte det beste!

Det er viktig å gjøre ei grundig vurdering før arbeidene starter:

- Hva er nødvendige arbeider og hva kan med fordel droppes?

«Fem-finger-regler» når du vurderer å bygge :

- Når du har en idé, kontakt kommunen/nasjonalt parkforvalter/fylkeskommunen, vi finner den gode løsningen sammen!
- Du behøver en antikvarisk fagkyndig håndverker, vi hjelper deg med å finne en.
- Hva må til for å få bygningen på vedlikeholds nivå. Behøver du/dere virkelig en energimessig oppgradering?
- Hva er bo- og stedskvalitetene i det historiske miljøet du holder til i?
- Bli kjent med den lokale byggeskikken. Dette er viktig også ved eierskifte/generasjonsskifte.

For flere gode råd og inspirasjon se:

ByggogBevar

<https://www.byggogbevar.no/enok>



ORDFORKLARINGER

| Ord | Forklaring |
|---------------------------------|---|
| Automatisk fredete kulturminner | Et kulturminne som er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak. Disse kulturminnene er automatisk fredet: <ul style="list-style-type: none"> • Faste kulturminner fra før 1537 • Samiske faste kulturminner eldre enn 100 år • Stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537-1649 |
| Bebygd areal (BYA) | Beregnes etter Norsk Standard NS-3940. Bebygd areal angir det arealet i kvadratmeter som bygninger, overbygde åpne arealer og konstruksjoner over bakken opptar av terrenget. |
| Beitski | En beitski er en innfelt stender i tømmervegger i taftede vegger. Beitski var nødvendige avstivningselementer der tømmerveggen hadde utsparte åpninger til dører og vinduer. |
| Bevaring | Bevaring er et generelt, dagligdags begrep for målsettingen med bygningsvern, og er ikke et klart definert faguttrykk. |
| Bruksareal (BRA) | Beregnes etter Norsk Standard NS-3940. Bruksareal er det arealet som ligger innenfor omsluttende vegger. I bruksarealet inngår innervegger, sjakter, søyler, innredningselementer ol. |
| Brystningshøyde | Brystningshøyden for et vindu måles fra gulv til underside vinduskarm. |
| Byggeskikk | Folkelig, regional byggetradisjon med gjenntatt bruk av visse materialer, tekniske løsninger, former og plantyper. |
| Båsmur | Peis eller grue med pipa plassert på utsiden av ytterveggen. |
| Forblending | Ytterkledning av stein/mur lagt på bærekonstruksjonen. |
| | |

| Ord | Forklaring |
|----------------|--|
| Gesimshøyde | Gesimshøyde er høyde til skjæringen mellom ytterveggen ytre flate og takflaten. Hvor taket er forsynt med et takoppbygg som stikker mer enn 30 cm opp over takflaten, regnes høyden til toppen av takoppbygget. Gesimshøyde måles i forhold til ferdig planert terrengs gjennomsnittsnivå rundt bygningen. |
| Istandsetting | Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av bygning eller et annet objekt opp på et vedlikeholdsnivå, slik at bare vanlig vedlikehold vil være nødvendig senere. |
| Kokhus | Dialektord for bygning beregnet for koking og ysting av ost. |
| Konservering | Bevaring i den tilstanden bygget er i i dag med sikte på å hindre, stanse eller forsinke nedbrytende prosesser. |
| Kulturlandskap | Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen av landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap. |
| Ljore | Åpning i taket hvor røyken slapp ut fra det åpne ildstedet (åren) midt på gulvet. |
| Mastu | Dialektord for rom/ bygg beregnet for oppbevaring av melkeprodukter. |
| Mønehøyde | Mønehøyde er høyde til skjæringen mellom to skrå takflater. Mønehøyde måles i forhold til ferdig planert terrengs gjennomsnittsnivå rundt bygningen. |
| Måssåfjellet | Dialektord for fjellområder hvor det ble sanket mose. |
| Nov | Dialektord på hushjørne på tømmerhus. |
| Platting | Terrassebord lagt på ei ramme av trebjelker, lagt direkte på bakken. |
| | |
| | |
| | |

| Ord | Forklaring |
|--------------------|---|
| Rekonstruksjon | Ordet betyr gjenoppbygging, gjenoppretting. I bygningsvernsammenheng handler det om å oppføre forhistoriske hus hvor man forsøker å rekonstruere en tapt bygning ut fra ulike former for dokumentasjon. Dette kan være spor i terrenget, skriftlige kilder, foto, muntlige kilder ol. Gjenoppbyggingen skal da foregå med de samme håndverksmessige metodene som i det opprinnelige bygget. Dette inkluderer dimensjoner på bygget, materialbruk, detaljering, utførelse og fargesetting. |
| Reparasjon | Reparasjon er istandsetting etter skade eller forfall. |
| Restaurering | Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. |
| Seterstue | Bolighuset på setra. Andre lokale betegnelser er: seterbu, bua, seterhuset |
| SEFRAK-bygning | Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men i enkelte områder ble grensen satt noe lengre fram i tid. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. |
| Grovt bindingsverk | Betegnelsen brukes om byggeteknikk med ett eller to kvarv tømmer i bunn, så kommer bindingsverket i form av stolper i hjørnene og på langsiden, støttet av skrånede. På bindingsverket ligger ett eller to omfar med laftet tømmer, og med laft et gavl. Bindingsverket er kledd med ulike typer panel. I Nord-Norge er denne byggeteknikken kaldt «skjeltertechnik».. |
| Skjæle | Dialektord for det midterste rommet i en seterstue med treoms planløsning. Inngangen til setra var via porten i skjælet. |

| Ord | Forklaring |
|-----------------------|--|
| Syllstokk | Betegnelsen på den nederste stokken i et laftahus. |
| Takutstikk | Den delen av taket som stikker utenfor ytterveggen. |
| Taktro | Bordene som ligger an på takkonstruksjonene, (åsene eller sperrene) og som danner bæring for taktekkingen. |
| Takvinkel | Vinkelen på ei takflate målt mellom ei horisontal linje og takflata. |
| Terrasse | Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men i enkelte områder ble grensen satt noe lengre fram i tid. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. |
| Tørrmur av naturstein | En vegg, støttemur eller fundament bygd av murt naturstein uten bindemiddel (mørtel). |
| Vedlikehold | Rutinemessig arbeid for å hindre forfall på grunn av jevn og normal slitasje. |
| Vedtekje | Lokalt uttrykk for et inntrukket parti på langvegg eller i gavelenden av et bygg. Tekjet var laget for tørking og oppbevaring av ved eller annet utstyr. |
| Veranda | Kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstedene utgjør en arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene. |
| Verdensarv | Dialektord på hushjørne på tømmerhus. |
| Vernet kulturminne | Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene i denne sammenheng er kulturminneloven, plan- og bygningsloven samt naturmangfoldsloven. |
| Veggmora | Den øverste laftestokken i langveggen på en skjeltkonstruksjon. |

LITTERATUR OG KILDEHENVISNINGER

Bøker

Sætertrakter i Vingelen, Bygdeboknemnda (2018)

Magnillsjøan, Per Hvamstad

Øst på dalom, Amund Spangen (1996)

Bygge og bo i Nord-Østerdalen, Amund Spangen (1993)

Seterliv og byggeskikk, Amund Spangen (2009)

Håndlaft, Ola Steen (2003)

Byggningsstradisjoner i grensetrakter, Stiftelsen Domkirkeodden, Jämtlands
Läns Museum

Fredede hus og anlegg 3, Røros bergstad, Universitetsforlaget (1983)

Gamle trehus, Vern, valg og muligheter, Else «Sprossa» Rønnevig(2004)

Artikler

Byggeskikk i Forolhogna, Årbok for Nord-Østerdalen, Per Hvamstad (2006)

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER